

АНТ. ЛІСОВИЙ

ЗІ СВЯТА

Зграйно грають білі метелики
(такі білі, такі веселі!)—
їхнім трупом дорогу встелено,
що веде на села.

Був сьогодні у місті на святі
(оце з нього додому йду я).
Рвійному вітрові не перестати:
дує і дує!

Умань. 1924.

В місті свято: День Комуни
(прапорами уквічано небо!):
торкне вітер прапорів струни,—
згуки просто у серце до тебе!

Їх і зараз вщерть у серці
(їхні ритми у м'язах, у жилах),
того й вітер рвійно рветься
і гинуть метелики білі.

ІВ. ШЕВЧЕНКО

*
* *
*

Цвітуть терни й шепшина в лісі,
І пахне ландиш з-під кущів,
А ми йдемо ловить бандитів,
Іде нас двацять юнаків.

Зозуля сива накувала
Усім нам жить багато літ,
А може й так: із кухопала
Когось ушакає бандит.

Стоять дуби старі, похмурі,
Сумує груша лісова,
Ще може мить—і дзвінкі кулі
Отут заб'ють об дерева...

Під ноги папороть послалась,
Чавчим ми стиглі полуниці.
Над нами небо синьо-ясне,
В якійсь тривозі птиці...

Коли це—скам'яніли ми,—
Чого той глід хитнувся.
Пред нами дівчина стоїть,
Пастушка темно-руса...

Скажи нам, дівчино, скажи,
Чи є в лісу бандити.
— Отам он брат мій у кущах,
Носила я обідать...

Спіймали брата ми її
І тут же розстріляли,
А вітер гомін якийсь ніс
Із степу комнезамів.

Цвітуть терни й шепшина в лісі
І пахне кров'ю з-під кущів,
А ми йдемо ловить бандитів,
Іде нас двацять юнаків.

ПРАПОРЩИК ГОЛОБУЗЕНКО

Дід Гаврило пробовкав дев'ять разів. У дев'ятий і останній раз дзвін не так, як попередні вісім, а сердито й хрипло гримнув десь там угорі й довго вмирав із жалібним скавучанням. Дев'ятим разом дід Гаврило добивав «до ручки» свої денні обов'язки. А обов'язки Гаврилові, нема слів, важкі. Тільки налагодиться дід відпочити трошки, коли гульк—стрілка на шости,—пора бовкати! Потім на семи—знов треба бовкати!

— І так тебе виварять за день, анахтемські часи, що... і роботи ніби ніякої, відпочити-б у холодочку гаразд, а воно...

На ніч і до самого ранку, а краще до того часу, коли саме баби женуть коров у череду, Гаврилові обов'язки переходили до діда Ярошки.

— Ночний орхангол-хранитель...—величає він себе.

Дід Ярошко ставився суворо до своїх обов'язків. Гаврило ще не скінчив бовкати, а він уже налагодив калаталку й стоїть із нею на поготові. Лише Гаврило випускає з рук мотузку, як у тиші темної ночі вже лунає Ярошкина чечітка:

— Тра... та... та... Тра... та... та... Тра... та... та...

З Ярошкиною чечіткою на мить порушиться життя навкруги церковного майдану. У Василя Жерді злякано гегочуть гуси, що ночують прямо серед двору. Михтодіїв Сірко голосно підвиває Ярошці усю його першу «партію» чечітки. Підводить морду й реве в небо громадський бутай, що блукає в цей час на майдані. Василиха спить під повіткою—прокинулась, позіхає й сердиться:

— Завів вже, чортова торохтьолка... День-деньський спить, а вночі людям спокою не дає...

Однаке Василиха перевертається на другий бік й міцно засипає, виробляючи носом таку чечітку, таку чечітку...

Дід Гаврило не зразу йде до сторожки. Він ще довгенько мліє під солодким впливом свободи. Розправляє старі кістки, обсмикується, смашно позіхає, а потім, дійшовши до якогось важливого висновку, підтюпцем біжить у кущі, що густо ростуть з боку південних дверей. Під тими зеленими кущами хорониться надвічна пам'ять преподобного отця протоєрея Дмитрія Пісоцького, почившого року такого-то.

Загомоніли зелені верхів'я кущів. Заворушилися й ображено зашепотіли ночні привиди. Серед них гірше за всіх лютувала сива тінь покійника—протоєрея.

— За життя мого, хамлюга лисий, двадцять років лизав руки. Як той пес пресмикався... Одно мановеніє ока виконував з трепетом душевним... А тепер... тепер, що робить, грішник окаянный!

Дід Гаврило не чув шепоту небесних сил і спокійно з великою увагою відрахував борг природі.

Нарешті, він вийшов, полагодив очкура й, сплюнувши в куці, єхидно промовив:

— Може якась пані втеленькається... й тихо поплентав до сторожки.

— Ти-ж того...—казав він Ярошці.

Той погоджувався:

— Еге-ж, того...

Це означало:

— Ти не дуже там, діду... Бовкни з часом разів дванадцять та йди до сторожки... Лягай на лаву та й спи до корів... А церква... якому вона бісові потрібна вночі?

— Охо, хо... гріхи тяжкі... господи прости й помилуй... Повернись-бо, відьмо стара!.. Розвернулась, мов корова тая...

Дід Гаврило почивав, а Ярошка розважав себе:

Тра... та.. та... Тра... та... та...

*

Тиха, тепла ніч. З височини насмішкувато зире одним великим оком штукар-місяць. Купається в білому морі промінів зелений майдан, дихає якоюсь таємною привабністю.

— Дрихнути у таку ніч—уголовное преступленіє... рішав Лука Маркович й, зачинивши віконниці в амбулаторії, йшов гуляти навколо церковної огорожі.

— Якщо хворі питатимуть мене,—наказував він сторожеві: кажи, що я поїхав до вмираючого... повернусь нескоро.

Згодом виповзало подихати свіжим повітрям инше панство сільське. Дві попові єпархіялки, вчителі, агроном, монопольщик, урядник. Одне слово, як казав Лука Маркович,—весь «свет» села Троецького, Павлоградського повіту...

Обов'язково «під ручку», пара за парою, кавалер із дамою, а коли не вистачало кавалерів, то й дама з дамою;—довго дихало свіжим повітрям «местное общество», роблячи безліч кругів навколо церковної огорожі.

Затикала навіть Ярошкина калаталка, а вони все насолоджувалися ночним повітрям. Дівчата та парубки, забувши про денну втому, теж розважали себе ночними приємностями.

Шахтьорилась гармошка, запевняючи, що:

За шахтьором... да... добре жить...

Шахтьор... да... пашінькі ні пашіть

В руки коси... да... не бірьоть...

Од гурту чувся галас, регіт. Хлопці свистіли, нявчали по-кошачому, гавкали по-собачому. Дико вигукували дівчата, виводячи:

Вишивала-ж я платочок,

Сльози капали на гру-у-у-дь.

А тепер же тим платочком...

Сапоги—калоші тру-у-у-ть...

Однаке вони знали своє місце, а тому й розташовувалися в весіллям геть-геть від церковної огорожі.

- Хоч і так, але инколи панам різало вуха:
— Гей... Гей... Пани!.. Пани, на трьох одні штани!..
Або—це вже особисто до врячника:
— Архангел Гаврило!.. Чортова сільодка!..
Урядник свистів у сюрчка. З'являвся стражник.
— Немедленно разогнать етую сволоч!..
— У... у... у... хами!.. Ракли!.. Злісно шкварчала попова єпархіялка,
а потім, міцно прилинувши до дячкового семінариста, казала:
— Ідьомте, Володічка, на дедушкину могилку за огорожею..
Облизуючись по-котячому, Володька басив:
— Можна й на могилку... Чому не можна?..
— Да йдьомте уж, йдьомте... бісовісний..
... Знову заворушилась протоєрейська тінь. Підвелась, подивилась
і забилась у корчах.
— Онучка, рідна!..
А семінарист шепотів.
— Какой ето чорт навернув тут... Фу-у-у..
— А ти Володічка, не обращай вніманія... мліла єпархіялка.
Урядник, за відсутністю дами зі свого «кругу», гуляв під ручку
з монопольщиком. Вчительки та інші дами належали до «вищого
кругу». Писарка-ж та лавошниця чомусь не вийшли на прогулку.
Урядникові подобалась єпархіялка, але... він жалівся монопольщикові:
— Опять, стерва, на могилку уйшла з Володькою. Візьють етому
молокососу!..
— Полякати-б їх—подав думку монопольщик.
— Ідея... Чудесна ідея!..
Вони тихо підійшли до того саме місця за огорожею, де хоронилась
вічна пам'ять протоєрея, й разом шпурнули у кущі дві великих грудки.
Самі присіли до землі.
— Ой!.. Ой!.. почувся жіночий вереск у кущах.
Володька роз'ятрено шепотів:
— Та мовчи, ти..
— Не помога... Пущай їщо по одной..
— Валі!..
— Ой... ой... мама!.. мамочка!..
— Какой там чорт?!..
Володька й єпархіялка, схопившись, побігли у різні боки.
— А тю їх!.. А тю!..
— Держи... Держи їх!
Не своїми голосами тюкали й свистіли урядник з монопольщиком
у слід переляканим кущовникам.
— У... у... у... паскуда!—лаявся урядник.
— А я... я... здайоться попав прямо в нійо!..—радів монопольщик.

*

А бува так: на площі приємність, розвага, весілля, а в волосній
розправі діється в той саме час просто чорт-зна-що.

І широким розправським двором, і касовою, й навіть «присут-
ствієм», що посеред нього тягнеться довгий стіл, покритий зеленим
сукном,—цілком заволоділи салдатки. Тільки вирядили корів у череду—

зараз до розправи. З вечора, бо промайнула чутка, що старшина привіз гроші з повіту.

— Привіз, так давай, чого держиш?.. Знаємо тебе!..

— І як тільки вони, анахтемські баби, дізнаються?—дивувався старшина, зігнаний з постелі в неурочний час.

А далі в його голові виникали турботи:

— Слід би ще раз списки проглянути з писарем, може...

А що то за «може», про те досконально знали старшина з писарем, а салдатки лише догадувались:

— Варці Жлуктиній на трьох із батьком скільки, а мені на сім чоловіка?.. Що воно таке є? Хіба її діти за двох жеруть?

Коли отака гостра салдатка присікувалась до старшини, він казав:

— Помилився... вас он скільки... а я один... А потім із серцем додавав:—...яка-ж ти й вумна?.. хі!—розрахувала...

— А ви не дуже помиляйтесь... Не помилитеся, бач, зі своєї кишені, а все собі в кишеню...

А яка дуже вже невштива, так та прямишенько рубала старшині:

— З салдацьких помилок третьому синові хату будуєш... Бач—роз'ївся... почекай—кінчиться війна...

Старшина ображався:

— Не дуже мені патякай!.. Не розпускай слини, бо й зовсім виключу зі списків...

— Попробуй!..

— Попробуй!—гуло навкруги старшини море голів.

А тут ще оці інваліди:

— І повернеться-ж, стерво!.. Краще-б голову там залишив...

— Господин старшина, ви того... ми в окопах страждаємо, можна сказати, воші рубці виїли на тілі, а ви тут жінок наших забігаєте...

Старшина мовчав, лише думав:

— Спаскудись нарід... розвратився ув штем... Ти йому, як слід, а воно тобі ще й...

Черга до столу з грішми бралася з бійкою.

— Так, так його з хронту, падлюку гладку, з тилу...—Піддавали бабам жару інваліди. Де-які з салдаток відповідали їм:

— Шкода, що тільки одну відітнуло... Мій там в окопах кров проливає, а він між бабами жеребцює, кобель!..

Інвалідам що?—Сміялись та показували на хрести:

— А це тобі що? Даром, брат, і там не дають...

— Мабуть добрий борщ варив, або ротному ваксою догодив...

Чи не герой у маминій кохті!

Інвалід справді ображався,—гримав колодянкою:

— Ну, ну—заткни, Гапко, помийницю... бо...

Баба замовкала й з силою пускала в хід лікті.

— І куди тебе, Гапко, сатанюка тире?

Ласкава відповідь:

— А туди, куди й тебе, моя сестро!..

Од салдатківських книжок захряс стіл. За ними куняли головами старшина з писарчуком. Старшина за день чисто очманів. Духота, жара. Інваліди махрюю так начадили, що—

— Плунеш до стелі, а воно й не падає—висне...

Писарчук ледве встигав робити записи в книжках.

— Ей, старий, шкодуй сиву бороду!—батьборили старшину злі, голодні салдатки.

Старшина мовчки сопів. Суперечитись з роз'ятрованими бабами не було жадної рації. У минулу видачу, пан-отця привезли додому з одним рукавом біля новісінької чумарки. Другий залишився у руках якоїсь дебелиї салдатки. Та ще й:

— Якась сатанюка такого стусана піднесла під ребра, що ой... Ніби й не баба... Може інвалід? Замість цих мук нагорода:

— Двацять сім... сорок три,—каже старшині писарчук.

А старшина:

— Матрона Клименкова... бери... двацять п'ять, сорок три... Книжку візьмеш завтра...

— Неначе... двацять сім казали...

— Проходи!.. Проходи!..

Як там не скрутно, але писарчук улучав хвилину зирнути у вікно, а вже думав безсалдатського контролю.

— А там гуляють...

— Не ловіть гав, господин підпомошник!..

— Та я й так... Хіба-ж встигнеш?

Сині книжки горою росли на столі. Салдаток не зменшувалось.

— Ех, життя!.. А там... там гуляють... Мабуть й вона там...

Писарчукові подобалась вчителька. Він звичайно й знайомим з нею не був, але подобалась... А як-же з нею познайомитись?... Що-почти вона приходила у волость за «каріспанденцією».

— Ех й бабець же, господи помилуй!.. Смакував сам волосний писар, а далі з почуттям додав:

—...Проторєєва дочка... Гімназію, брат, скінчила...

Познайомся з нею у такому році. Чи не так пак!..

—...Гімназію, а я тільки міністерське... Та й...

Писарчуків «папаша», хоча, крім п'яти власних наділів, що на отрубах, мали ще вісімнадцять десятинок «збанкової», були все-ж простісіньким собі селянином. А мамка так ті у білій свиті ходили, й то лише до церкви. Одному йому пощастило вибитись у люди. Бач його вже величають:

— Господин підпомошник... Овер'ян Семенович... до вашої прозьби...

— Гм... а тільки-ж 20 років!.. Дев'ять з половиною на місяць—гроші...

Матері він завжди наказував звати себе не Овер'яном, як звичайно, а Валер'яном. А мати, що з неї візьмеш?—мужичка:

— Лавер'ян... Лаверко...

— Ех, хамство, темнота!..

А тому от що:

— Ви хоч яєшню мені, мамо, жарьте що-ранку... А до чаю вершка подавайте... А то робиш, робиш...

Засмислився Овер'ян Семенович й переплутав книжки.

— Господин підпомошник... ви того... очима дивіться, а не чимся другим...

Як-би це вдень, на занятях, так писар сказав би йому з прислівом:

— Понапрасно, мальчик, ходиш... Понапрасно ножки б'йош...

А потім:

— Брось, Оверко, нам не під шерсть... Проторєєва дочка—це тобі раз... гімназію скінчила—два... це, брат, тобі... Нам собственницю, з обоянкою подавай—о!..

Запізно розбрились салдатки по слободі.

*

Овер'ян (він гостро бажає—Валер'ян, але...) хортом перехопив майдана й вмить опинився біля церковної огорожі.

— Ху!.. Ху!..—сапав він:—Гуляють ще!

І дійсно—аристократія гуляла. Де-хто з попередніх пішли додому, на місце них нові надійшли.

— Шинкарів Льонька, реаліст... Задається сволоч... Ич кирпичу дере... З ким же то він?.. З лавошниковою Людкою... Гм... Гм... Куди чи не пани?

Овер'ян прислонився до огорожі й пильно розглядав «публіку».

— О... о... о... гидота! Підпоручиком ходе... Острогами цокає, ніби навспражній офіцер... Ой і несеться-ж!..

Всею душею ненавидів Овер'ян прапорщика Баскова, дяконового сина. Йому пригадалося:

— Тільки-ж прапорщик... Одну зірку для фасону вкрав... Сволоч!.. Сам «проходное свідетельство у реєстр записував... З ким-же це він?

Оверко довго придивлявся, нарешті впізнав. Гострою швайкою кольнуло в серце:

— Катерина Михайловна з ним... вчителька...

Сухим бадиллям повисли руки, похолонуло в ногах. Сам собі він видався таким маленьким, маленьким, нікому не потрібним.

— Підпомошник волосного писаря... Овер'ян... О... о... о...

Міністерську вони з Басковим скінчили разом, в один год. Навіть товаришували:

— Скільки коржів моїх поїв? На ковзальці ковзались купно... А тепер і не впізнає, дрянть... Прапорщик?... Куди чи не велике цабе? ...Підійти-б до них... він би познайомив з Катериною Михайлівною...

Так—

— Ха... ха... ха...—Глузував Оверко з себе:—хто ж я?... Підпомошник волосного писаря?... Овер'ян Голобузенко... Прокляте ім'я!..

Стояв Оверко, дивився у слід щасливій парі, а в самого горіло в середині.

— Ех, пани!..

А далі:

— На чорта мені батькова земля?... Яка з неї користь?

Вже в третій раз дзвеніли біля нього остроги Баскова. Кожен раз його вуха різав веселий, задоволений сміх Катерини Михайлівни.

Вона співучим птахом цвірінчала:

— Ах, ужасно... ужасно...

Або:

— Ето кошмар, кошмар... прямо кошмарно...

Або ще:

— Я йому говорю, а він хохоче... Ну й потім усі хохоталі, хохоталі...

— А балака, балака як?.. Не по-нашому... Інтелігенція!

Басков говорив тихо, майже над самим вухом Катерини Михайлівни, пильно дивився в лице, зазирає в очі.

Овер'ян тремтів.

— Зігнувся, як той сірко, ще й дзенькає... Ніби без цього не можна?.. А вона?..

Катерина Михайлівна, як видно, почувала себе занадто добре, й думки її про Баскова були такими:

— Ввічливий, стрункий... А шпори, шпори?! Підпоручик-же!

П'ять разів промайнули вони перед Овер'яновими очима, а він все стоїть й з вогнем в очах стежить за ними.

Нарешті, він намулив очі Баскову. Басков підвищено питає у Катерини Михайлівни, коли вони порівнялись з Овер'яном.

— Скажіть, Катерино Михайлівно, що воно ото за смутний лицар сть вас очима?.. Може «абаже»?

Катерина-ж Михайлівна й руками, й ногами:

— А ні, ні... Що ви?.. То-ж писарчук з волости... Пригадали—ха!.. ха!.. ха!.. Прізвище у нього якесь чудне... починається з Голо... не то Голобузенко... не то Голочубенко... Такий смішний!.. Прийду за кореспонденцією, а він утопе в мене очі й червоніє, червоніє...

Басков робить висновок:

— Мужик!

Овер'яна щось раптом одірвало од огорожі. Той же хорт помчав його геть з майдану. Носив, бідолагу, й по-над річкою, по-над високою кручею:

— Ніж так жити, краще у воду!..

Й притирив до гилястої верби, що сиротою маячила над греблею геть за селом.

— Завіситись... життя рішити... Хто я?

Але й не завісився й не втопився, а приплентав з коровами додому. Баби підморгували йому:

— У якої це?.. Та й приспала-ж, стерво!

Овер'ян звірюкою позирив на них.

Темна ніч, висока круча й гиляста верба привели його до такого висновку:

— Мужик не людина... Що багатство?..

А тому:

— Треба вибитись у пани... Треба втекти од хамства... А тоді...

*

Зі зборного пункту військового начальника добровольця Овер'яна Голобузенка відрядили з «проходним свідтельством» у 136-й піхотний полк.

У проходному було, між иншим, зазначено, що доброволець Голобузенко має право на «звання вольноопределяючогося второго разряда», бо скінчив міністерську школу.

Мета потроху здійснювалася. На Овер'янові красувалися погони не прості салдатські, а обшиті рябенькими стрічками. Писарі військового начальника величали його:

— Господін вольноопределяющийся Голо... Голо...

Коли доходило до прізвища, виникали непорозуміння.

— Голозубенко...

— Голобузенко...—сердито виправляє Овер'ян писареву помилку.

— Голо... Голобузенко...—повторює писар й чомусь одвертається. У дверях Овер'ян чує.

— Чули, хлопці,—кричав писар до товаришів,—вольноопределяю- щійся... Голо... Голо... Голопузенко...

— Ха!.. ха!.. ха!..

А Овер'яна трясла злість:

— Почекайте, хлопці, дайте дісочити до погон... Я за це по мор- дасам буду лупити... Хами!.. Мужики!..

*

136-й піхотний прийняв Овер'яна не дуже ласкаво. А надії були такі:

— З'явлюсь у штаб полку, а звідти мене зразу відрядять до школи прапорщиків... Через три місяці—золоті погони... Ух!.. Дер- жись тоді!

Але... його одвів писар в 11 роту:

— «Для проходження обученія»...

Фельдфебель розглядав Овер'яна з усіх боків.

— Так... так... Ану повернись?.. Та повертайся хутчій... Гм... У четвертий звод, четверте відділення...

Овер'яна ображало невштивне поводження з ним фельдфебеля.

— Я... Я..., вольноопределяющийся второго розряду...

— А... а... а...? Вольноопределяющийся? Чин значний!.. Гм... зама- нулось золотих погон?.. Так... так... Багацько вас таких супчиків!..

Фельдфебель повертається й кричить:

— Зводний четвертого зводу—на носках!

— Слушаюсь, господин фельдфебель!

— Оце бачиш,—господин вольноп'юор?..

— Так точно, господин фельдфебель, бачу.

— Так того... взяти його у роботу, та добре витри сірку... щоб аж капало... розумієш?..

— Так тоно!...ч

— А поки-що—наряд йому,—хай йде з молдаванами нужники чистить...

Зводний питає у Овер'яна:

— А як же ваше прізвище, господин вольноопределяющийся второго розряду?..

— Овер... Овер'ян... Голобузенко... ковтає слова вбитий Овер'ян

— Як?.. як?..

— Голо... бузенко...

— Голо... та ще й бузенко... Ха!.. ха!.. ха!..

Сміявся фельдфебель, сміявся зводний, реготала казарма. Тільки й чулося:

— Голо... Голо... Голо... й різні додатки до «голо»... Додатки образливі, нецензурні.

Шість місяців терли сірку з Голобузенка. Де-хто співчував йому:

— То вже, коли фельдфебель не полюбе,—біда!..

А біди було гори. Овер'ян навіть забув своє дійсне прізвище. Його звали:

— Голомозенко... Гололобенко... Голокопитенко...

І як тільки чулося згучне: «Голопузько!.. Голоштанько!»—Овер'ян біг на «носках».

— Слушаюсь!

— Пошол вон, дурак!..

А потім знов:

— Голоматненко!..

— Я!.. Слушаюсь!..

— Яка сідьма часть ґвинтовки?

— Затвор, господин отдільонний!

— Дурак!.. А ще й у прапорщики мостишся... Одчени грубу— на носках!..

Овер'ян виконував наказ.

— Гавкай по собачому, та приказуй... я дурак!.. я дурак!..

Казарма втихло чекає розваги. У Овер'яна клекотить в середині, він вагається.

— На носках, кажу тобі!.. А то «вне очереди» до нужників пошлю...

Овер'ян мусив коритись:

— Гав-гав-гав!..—гавкав він, а потім вив: Я ду-ра-к!.. Я ду-ра-к!..

— Голосніш!

— Я дурак! Я дурак!..

Казарма вмирала зо сміху. Овер'ян витирав сльози од сорому й думав:

— Гаразд!.. Га-ра-зд!.. Нічого... Дайте часу... Я вам, проклятим, віддичу!.. Почекайте трошки!.. На кутні засмієтесь!..

Ніби у відповідь на Овер'янові думки, отдільоний казав:

— Поки зробишся там прапорщиком, та почнеш мордасити «нижніх чинов», ми з тебе, білоручко, сім шкур здеремо... А на фронті там... гм... гм... побачемо...

До Овер'яна навідався батько. Привіз повні торби хліба та сала. Усе це добро Овер'ян увечорі відтирив до фельдфебеля. У додаток до всього десятку грошей.

— Гм... коришся, виходе?... Ато—«вольнoопределяющийся»?.. Були, брат, у нас й не тобі чита... Інженер був один... Теж—я й те, я й друге... Через три місяці з маршовою пішов—дошкулили... Ніт ти, сукин син твого батька, візьми послужи... Зумій начальствові догодити, щоб воно на тебе уніманіє узяло... Будь собакою й повзай по собачому... Я двацять два роки вірою й правдою служу, а ти...

Через два тижні Овер'яна відрядили до вчебної команди.

Зводний з отдільоним говорили:

— Пішов угору... Мабуть барабанячу шкуру не раз одвідав, та ще й з «приношеннями»... Любе, стара собака!..

*

Овер'яна Голобузенка залічили у першу роту «вольнопьорів».

— Хохол?—питає «начальство».

— Так точно, ваш... сок... родь!..—ість начальство очима Овер'ян.

— Значить з тебе вийде гарний командір... Хахли добрі службисти...

Користуючись нагодою, начальство перед фронтом розповідає анекдота про те, чого шукають на військовій службі новобранці різних національностей:

— Хахол, той, роззявивши рота, питає:—А де, либонь, у вас тутечки вчебная команда?

Кацап: «Покаж мнє, малий, кухню... Пожрать би да порткі обсушіть малость»...

Єврей: «Ах, паслушайте, і какой у вас найлучший врач? І сколько берють?»

Команда вдає на обличчях щось схоже до усмішки. А начальство вже забуло про анекдота,—випросталося, почервоніло:—Смір-р-р-но!.. Умрі!..

Терли Овер'яна й тут ще гірше, ніж у роті. Бувало так, що цілими тижнями «оправлявся», стоячи на ногах. Ніг не можна було зігнути,—розпухали од ганянини.

Начальство мало звичай: «Повну викладку»!.. А повна викладка—сімдесят фунтів.

— Рук-кі в бьодра!.. Бєгом!—і бігають, бігають доти (це зимою), доки шинеля не промокне наскрізь од поту.

— Стой!

Починались фехтовальні прийоми.

— На р-р-р-у-куп!

— Калі, на випаді останьсь... калі!

Шинелі замерзали на вспітнілих місцях, випинались горбами на спині, на грудях.

— В ногу!.. В ногу!.. Агь... два... три!.. Тверже ногу, сукини сини заганяю до смерті!.. Вище ногу!.. Ать... два... три...

І так з раннього досвітку й майже до темна. А вечером — «теорія».

— Польовіє каравули виставляються од сторожової застави...

— Ей, ти, Голомозько, заснув?.. На два часа під гвинтовку... з повной викладкой...

*

Скінчив Голобузенко вчебну команду. Поперек погон простяглося двое личок. І вже ось Голобузенко у тій самій II роті вивчає сорокатрьохлітнього ополченця:

— Ноги, ноги піднімай, стара собако! Козинців діскочив, кривий пес... За бабами бігав...

Хтось складав не так затвора. Голобузенко наказував невдалому:

— Обійди усіх зводних та й до фєдфебеля навідайся... Показуй їм затвора, та кажи: «Ось подивіться, господин зводний, як я зложив затвора?»

Брав старший, майже сивий чолов'яга затвора й покірно йшов виконувати наказу господина отдільонного.

— Гарно зложив, молодець!

А потім:

— Ось тобі, ось!

І так—чотири зводних, п'ятий фельдфебель і кожен бив, приказуючи:

— Гарно зложив, молодець!.. Ось тобі, ось тобі, стара суко!—Ляскали мордаси.

Повертався старий до віддільного:

— Імею честь доложити, господин віддільний, що я виконав вашого наказу.

— Ставай рачки, на носках!.. Повзай!..

Не про це хоронив у собі мрії господин віддільний Голобузенко. Це що?.. Дрібниці.. Снились йому золоті погони, снились гострі остроги:

— Дзень... Дзень... Дзелень...

Тому він писав батькові:

— Дорогой папаша! Немедленно висилайте грошей рублів п'ятьдесят... Бо не попаду в школу прапорщиків й не стану охвицером... А йдуть чутки, що скоро замирення вийде.

Папаша прислали гроші з таким наказом:

— Гляди мені, Оверко, у мене гроші не сміття... Як що твоє охвицерство буде корисно у хазяйстві, то робись і прапорщиком... А то нема чого сіяти грішми... Може тоді вийде за тебе Лисичина дочка... Та дивись, щоб на хронт, буває, тебе не загнали... Хай ідуть другі, а нам нічого товпитись.

— Під три чорти зі своєю Лисичівною...—лаявся Оверко... Собственница, у батька два ста десятин, а сама, мов корова... Образованності ніякої!..

Гроші перейшли до кишені старшого полкового писаря.

— Погодіть потребується маленечко...

Голобузенко чекав. Нарешті, його призначили до школи.

Обходячи призначених до школи, командир полку зупинився біля Голобузенка. Змірив з ніг до голови очима, а потім, кривлячись, сказав ад'ютантові:

— Рожа то уж больно корявая... Відно, что мужік...

Ад'ютант заспокоював командира:

— На фронті сойдьот... На балу, понятно, того... не совсем прилично виступать с такой фотографіей.

— Да-а... для фронта пожалуй... А как твоя фамилия?—питає командир у Овер'яна.

— Голобузінко, ваш-сок-родь!—вимовляє він по «інтелігентськи» своє прізвище.

— О... о... одно к одному: й рожа, й фамилия...

Овер'ян тремтить до кісток.

— Невже скаже—«одставіть»?

— ...А впрочем,—погоджується командир,—чорт с нім!.. Это только для пушек... а їм все равно...

І поїхав «вольноопределяющийся второго разряда», младший унтер-офіцер Голобузенко до школи прапорщиків.

Такеє трапляється лише один раз у житті. Не забути Голобузенкові цього прекрасного часу до смерті. Ще за тиждень до «производства» найшло безліч шевців, чоботарів—обдивилися, обміряли з ніг до голови кожного «протупей-юнкера». Скоблились, чистились і росли до гори будучі «прапори».

Вистроїли їх після іспиту в новому, гарно-пригнаному зодязі, в блискучих погонах. Начальник школи, генерального штабу полковник вітав їх з тремтінням у голосі:

— По указу его імператорского велічества... Поздравляю вас, господа офіцери, с проізводством. Надеюсь, ви оправдаєте возлагаєміє на вас отчізної надежди... Жівоти положім свої...

Музика грає марш. Беруть на «караул».

— Ура!.. Ура!.. Ура!..

Полковник обходить фронт і міцно тисне всім руки.

— Поздравляю, прапорщик Голо... Голо... й зупинився.

— Голобузінков...—додає ввічливо Овер'ян.

— Да... да... Голосупінков... я всьо путаю..

Потім по семисот карбованців на «екіпіровку». Бал у офіцерському зібранні. Дами, кавалери. Шляхетно, гонорно.

— У-у-ух... Куди мене вознесло?...—мліє Голобузенко.

Жалкував дуже проте, що не вміє танцювати:

— Позвольте пригласить вас, прапорщик, на тур вальса...

— Нет-с... Нет-с... Я занят...—брехав Овер'ян, а сам сходив від злісти:

— Хіба-ж у тому проклятому селі, по-між хамйом, навчишся чомусь путньому?..

До Голобузенка, як до рівного, підходили офіцери, вітали, жартували й примушували пити яко мога більше.

— Пейте, прапорщик!.. Офіцер должен уметь і драться, і пить, і любить...

Один з них питав:

— Что-ж в отпуск? То-то обрадуются ваші родніє...

А далі зовсім не до речи запитує:

— Далеко ваші родніє? Чем оні занімаються?

Голобузенко бреше:

— Поміщики... П'ятсот десятин...

— А ви?...—допитується невштивий офіцер.

— Я... я... скінчив... гімназію...

— А у меня невеста... Ждьот не дождьотся... Ёй мої погони спать не дают... она дочь полковніка.

— Гм... гм...—мимрить Голобузенко.

Вже дома, на квартирі Голобузенко плаче п'яними слізьми:

— Дочка полковника... дворянин... А хто-ж я?... мене вчителька безщасна прогнала... Хам, мужик під золотими погонами...

У нього стає сторчма волосся:

— А як дізнаються, хто я?

Подушка роздерта надвоє, пір'я снігом покриває підлогу:

— Прокляте хамство!... Прокляті мужики!..

Цілий тиждень справляли нові прапорщики «проізводство». Голобузенко при звичаювався до останніх і тримав себе справжнім офіцером, з шляхетним гонором.

Двом рядовим прямо привселюдно, на вулиці, набив «мордаси» за «не одданіє чести», унтера посадив під арешт.

— Сволоч... шкура—казали про нього салдати...—Тільки-б з маршовою йти разом... ми-б тобі показали чести.

Всяко буває. Буває й так. З тиждень не ходить в роту прапорщик Голобузенко:—Болен на дому...

А сам п'є, грає в карти. З дому на radoщах прислали суму грошей. Загнав з ротним «каптьором» салдатський «приварок», а потім і «економію».

— Ви прекрасний шмендеферист...

— Гм... гм... доводилось...

Іде він ранком у роту, — голова болить, програвся. Злий, скажений. Назустріч йому валить натовп салдат. Голосно гомонять, жваво розмахують руками, веселі, вдоволені й, головне, без усякої чемности пруть на нього.

— Що за сволочі?—дивується Голобузенко, міцно тримаючи в руках «хлиста».

А салдати лавою валять на нього. Ось вже порівнялися з ним.

— Подлец, не бачиш?—Підвівся вгору хлист і впав на обличчя якогось салдата.

Салдати вмить оточили прапорщика. Не встиг він, як слід, «розійтись», як золоті погони блищали серед вулиці.

— Золотопогонник!.. Шкуродьор!.. Сволоч!..—посипалось на очманілого Голобузенка.

— Бий його!.. Бий!..

Раз, два, три—по пиці. Збили з ніг і почали кудовчити ногами.

— Стій, товариші!.. Не треба вбивства.. Одпустіть його.

Голобузенко підвівся, голова ходила ходором.

— Офіцера побили... Честь офіцерську затоптали...

На вулиці з'явилися натовпи народу, маячили червоні прапори. Нарід співав:

— Вставай, подимайся, робочій народ...

— Да здоровствуй революція!.. Ура!..

— Ура!.. Ура!.. Ура!..

Юрба захльоснула й потягла за собою побитого, без погон, прапорщика Голобузенка.

— Ех, братушка, поцілуємся?..—пристав до нього якийсь замурзаний робітник.

Голобузенко ухилився від обійм.

— Не хочеш, братушка?.. Не рад?..

Голобузенко тихо сичав:

— Сволоч, замурзана... Який я тобі братушка?

І вовком ходив навколо подій і недовірливо зирив на людей прапорщик Голобузенко.

— І чого вони хочуть? Чого їм треба?..

Марудило душу й кліщами тиснуло серце:—Погони... погони... Честь офіцерська...

А далі:

— Сволочі!.. Хами!..

Довго ні вістей, ні чутки. Загинув прапорщик Голобузенко. Рідне село, рідний батько вже вітали не прапорщика Голобузенка, а:

— Маю гонор, сотник Голобузенко...—чемно цілував ручки вчительці Катерині Михайлівні сотник Сердюцької, його ясновельможности гетьмана всея України, дивізії...

І, як раніш, мліла Катерина Михайлівна:
 — А жупан... а чуб... Золота китиця на папасі... Душка!
 А сотник упевнено питав:
 — Ви сами?... До вас можна... вечером?
 — Гм... можна... соромливо спускає вії вчителька.
 І злісно нехтував, кужом'ячив панське тіло сотник.
 — За огорожу... за писарчука... за мужика... сміялось сотникове
 нутро.
 — А ти завтра прийдьош?
 — Ні... Гарного потрошку...
 — Чому?
 — Та тому... я... я... пожартував... Ха!.. Ха!.. ха!..
 Плакала від образи Катерина Михайлівна, репались спини
 у мужиків:
 — Я вам покажу совецкой влади!.. Я покажу вам, хами, волі
 та братерства!..
 Лютував сотник, хлібороби з австріяками, навіть батько казав:
 — Ти-б того... Валер'ян (навчав таки батька чемности)... не дуже...
 Всього буває...
 — Я їм покажу більшовизм, сволочам!..
 Гойдався, гойдався й, нарешті, нежданно, негадано (для де-кого
 звичайно) увірвався гетьманський трон.
 Зникли сотникові Голобузенкові погони. Змарнів і сам сотник
 і десь знову загинув, ледве встигши втікти з дому.
 — Я ще навідаюсь до вас!..—Заскакував він на ходу в ненависні
 йому хати.
 — Я ще вам покажу..
 І показав.
 Прийшов Денікин. За ним дикою ордою полонили країну карні
 загони. Одним з них командував полковник Голобузенко.
 Гупали гармати. Татакали кулемети. Свистіли кривавим свистом
 шомполи й нагаї.
 Палали селянські хати. Собаки гризлись під ожередами з-за люди-
 нячої кульші.
 — Я... я... я...—захльобувався полковник:—дам вам землі..
 Плакали люди, стогнали й проклинали Голобузенка.
 — Свій... свій... мужик, а що витворяє, катюга?
 Дзюрчала потоками кров з сльозами, купався в них полковник
 Голобузенко. Блищали, різали очі золотії погони.

*

— Революція жертв потребує!.. Напружити сили!..
 Скупчити міць!.. Ще одно зусилля..
 ... Перекоп... Перша ластівка радості в грудях.
 — Наша, наша революція!..
 ... Чорне море..
 — А-а-а... Гади!.. Дави!.. Нищ!.. За братів, за батьків... За збалто-
 ваних сестер!..
 Над морем бурхливим Буденний революції маками зацвів..

Перший Дроздовський полк. Полковник Голобузенко у штабі полку працював—відав контр-розвідкою.

— Ви, полковник, знаєте селян, знаєте побут селянський... Честь і місце...

— Та я... я... За єдину-неділиму—життя покладу!

Прокльони, сльози, кров... Зірки на лобі, шкура людиняча широкими попругами—на наритники...

— У-у-у... нечисть червона!.. Здерти шкуру...

«Пачками» приводили до штабу незаможників, комуністів, жінок, дітей...

— Так!.. Жінок вправо—валяй і работай... Чоловіків—кулемет, живо!

Вночі полювання на карати, золото... Гасло єдине:

— Бий жидів, спасай Росію!

Бєбєхи жидівські, пір'я—геть у вікно...

— Ха, ха ха... Ривка!.. Ич, проклята, кусається!

Кокаїн вершив блаженство душі.

На ніч княжну, графіню... Один карат—досить?..

Повна душа, не вміщається... Чого ще треба?

— Кокаїн, карати...

Для блага-ж загального (думали й про це):

— Англійські шинелі, французькі шрапнелі...

— Римляни ми, патриції, цезарі ми!..

А навколо гуло:

— Ідуть... Ідуть... Наближаються... Спасайся! Тікали салдати. Тікали офіцери, перерядившись в жіноче убрання. Золотими погонями блищала підлога у штабі. Ходили по підлозі, блювали на неї після кримських вин.

Кокаїн, що-далі, губив силу. Не було в душі привабного мороку, солодких снів. Жах розпирив черепа, видавлював очі. Дивувався полковник Голобузенко й запитував себе:

— Невже кінець?.. Невже за ними буде перемога?..

А далі виникали турботи:

— Золото... карати... Десять пудів ростовської підшови... Двіста новеньких чувалів (хіба-ж у хазайстві не згодяться?)... Барахло... Куди, куди дівати все?

Гуло море бурливо...

— Ідуть... Ідуть... Перемога за ними...

— Е... ех!.. В бога твою мати!..

Карати на грудях, золото в чоботях. Навантажені підводи покинув, встиг лише пудів зо два підшови захопити.

— Пропало... пропало все...

Утік до моря. Вчорашні патриції, цезарі скотами ревли, простираючи руки до моря. На морі один пароплав, а їх—легіони. Давили своїх жінок, дітей, топцювались по живій людинячій підлозі. Дикий, тваринний жах кував мозки недавніх богів.

Частину каратів віддав, чоботи витрусив полковник Голобузенко. Узяти на пароплав. Два пуди ростовської підшови залишилося на березі... На клункові цьому важкому дерла волосся Валентина Вікентєвна, княжна Барятинська, п'ята жінка Голобузенкова.

— Посидь, Валю, я зараз...—казав їй в-останнє Голобузенко.

Пароплав—ген-ген... димок лише помітно... А з-заду вже:
— А-а-а... Біла сволоч!..

Константинопіль, Скутарі, Париж... Ех, і життя не веселе! Брехня!
Можна жити на світі.. К чорту Росію!..

Карати на грудях, вийняв один—золото в кишені.

— Прекрасний Париж!.. Прекрасні парижанки!

Ех, пий, душа!

І дума була:

— Не довго нам бути тут... Вранг'ель сили збере—рушимо знов,—
за-да-ви-мо, гадів!

Минають в насолодах тижні, місяці...

Чим далі,—тим вільніше на грудях—не мулять карати, не дзвенить
в кишені.

— Що-ж це таке?.. Та... крой, чорт з ним! Рік минув. Одні лише
згадки залишилися од прекрасних каратів. Мідяки й ті не дзвенять
в кишені.

Рік, другий, третій минають. Їдять воші, їсть нужда голодна
полковника. Вozить полковник важку тачку з камінням, трамбує фран-
цузькі шляхи. Що-дня вже над полковниковою головою грізне:

— Ше-ве-лісь!.. Шевелісь!..

Запит:

— Коли, коли цьому край?..

Не видно було краю... Грізно маячив червоний прапор над
Чорним морем. Революція обмужніла, зміцніла влада робітнича.

До полковника чутки доходили:

— Голод... тиф... банди... Ось-ось...

Тремтіло полковникове серце:

— Може... може... О, господи!

Четвертий, п'ятий рік минули. Забув Голобузенко, хто він, забув
про погони. Обома руками хапався за життя. Французькі шляхи зіпсу-
вали здоровля, голод стояв за його спиною. Газети вістки приносили:

— Фабрики, заводи в ході... Добробут народній невпинно кращає...
Твердо стоять совети...

І все частіш і частіш замислювався Голобузенко. Витривало
в думках рідне село, батькова хата, зелена площа навколо церкви...
широка полиця у хаті,—на ній паляниці—гори, пухкі, пухкі...

Помилюють... Декрета видано...

Поїхав до Болгарії—звідти найзручніше додому дістатися.

Репараційна радянська комісія одержала заяву:

— Я селянин, офіцером зробився випадково... Я переконався
в тому, що робітнича лише та селянська влада є дійсна влада... Прошу
дати дозвіл повернутись до чесної праці.

Підпис: Бувший полковник

Голобузенко.

Селяни слободи Троїцької казали:

— Бреше, гад повзучий!..

ЛЕНІН

УРИВОК ІЗ ПОЕМИ

... А чи знаєте, скільки з чрева
[всесвіту
геніяльних людей?
Скільки, скільки Кромвелів,
чи Гандів індусів! —
без ліку
було їх,
є,
і буде —
тоді як Ілліч—один.
Другий Ілліч—та де-ж він є? —
другого Ілліча—нема.

Клас
століття за століттям
підготовлював Ілліча.
Клас
століття за століттям
сплітав заплітну.
І навіть сага Тибета
дала розуму Ілліча
нитку одну.

Нитка по нитці,
нерв за нервом,
від твого нерва,
з мого —
позичив клас
і дав Леніна.
Нитка по нитці,
століття за століттям
виткав клас
і вийшла
основа.
І тепер
Ілліч,
що його вже нема,
або-ж він тільки померший,
або його зовсім нема?
Ні, пролетарю,
ні, молодий!
Ілліч—в тобі,
в мені,
в усіх,
Ілліч—живий!

Ей,
ви!
Рокфелер,
Стінес,
Морган, чи там хто!
Чуєте?
Ми ще прийдемо!
Та не з одним загоном, не з одним полком.
Іще прийде Ілліч,
щоб увійти у всесвітній Раднарком!

З вірменської перекл. П. Т.

Стиснувши зброю в руці наслідують від нині
Пролетарів мільйони тебе...
Одягнений в просту, буденну одежу
Лежить в труні Ленін.
До нас, ще живих, це його поклик:

«Ви народи всієї землі:
Зривайте з себе ланцюг! Вперед! Прямуйте!
Німеччино: вперед! Повстань
З свого рабського сну!!!
Бий, барабане червоний!
Сурми червоні, сурміть!
Пролетарські штурмові колони,
Гуртуйтеся!!!
Руйнуйте ступниці палаців панів індустрії!
Увірвіться в закляті державні квартали!!!
Виборіть собі свій ґрунт!
Виборіть собі свої машини!
Виборіть собі свої фабрики!
Виборіть собі свою батьківщину!
Виборіть—нарешті—світ»!!!

Твоє мовчання, мертвий Ленін, це не є
Мерця мовчання. Це—
Наказ, що кличе до бою:
«Творчі маси всіх країв, шикуйте лави
Водностай! Вперед! Машируйте»!

Перекл. з німецької Л. Пйонтек.

ЕДВІН МАРКГАМ
НАРОДИВСЯ В 1852 Р. *)

ЛЮДИНА З РИСКАЛЕМ

Зігнутий тягарем століть, схилився
Він по-над рискалем і стежить ґрунт.
В його обличчі порожнеча літ
І світовий вантаг на його спині.
Хто вбив його для радощів, розпуки,
Зробив істотою без суму і надій,
Тупим і приголомшеним, волові братом?
Хто опустил цей худоб'ячий щелеп?
Чия рука назад чоло прибила?
Чий подих вигнав світло з його мозку?

Чи-ж це істота та, що їй дано
Над морем і землею панувати?
І зорі стежить, небеса бадать
За владою, й жагу етерну чути?
Чи це снів той, хто сонця сотворив,
Накреслив їм шляхи по-над безодні?
По всіх вертепах пекла, аж до краю,
Нема жаклившого створіння, ніж оце—
Більш здавленого пажерливістю сліпою,
Більш навантаженого для душі гріхами,
Більш повного для всесвіту погроз.

Яке провалля є між ним і серафімом!
Раб колеса роботи—що йому
Платон, або Плеяд кружління?
Що досягання творчости найвищі,

*) ПРЕДТЕЧА-НАРОДНИК. Едвін Маркгам походить з далекого Заходу,—народився в Орегоні, жив довго в Каліфорнії. Живе там і досі. Це старий, релігійний і патріотичний поет. Останні його вірші не уявляють собою нічого нового й визначного.

І все таки ми зараховуємо Маркгама до предтеч нової американської літератури, вважаючи, що він має право на це.

Маркгам почав писати давно—ще у 1899 р. і почав писати на такі теми, на які ніхто до нього не писав. Вперше залунали в американській поезії слова, ширі й нутрянні, про робітника, про фермера про жакливі умови життя й праці американського трудящого люду. Вперше пригніченого, прибитого, позбавленого людських прав американського пролетаря зроблено героєм поетичних творів. Правда, в поезіях Маркгама було більше скарги, залякування розплатою й навіть покликання на бога, ніж справдішнього протесту й бажання розплати. Це були не заклики до боротьби з існуючим ладом,

Розрив світанку чи троянди румяніння?
Крізь це створіння злякане глядять віки страждання;
Трагедія часу в болючій цій покорі;
Крізь цю істоту, що її ізрадило людство,
Обрабувало, насміялось, спадщину їй вкрало,
Кричить протест до суддів світу,
Протест, що рівночасно є пророцтвом.

О ви, господарі, пани, керовники усіх країн,
Чи це творіння рук ви богові даєте,
Почвару цю та виродка з прибитою душею?
Як випростаєте ви знову цю істоту,
Як знов її безсмертям ви торкнетесь,
Повернете зір вгору і на світло;
Відродите у музиці й у мріях,
Як виправдаєте знущання незабутні
І віроломні кривди й нещільючі рани?

О ви, господарі, пани, керовники усіх країн,
Як розквітається Майбутнє з цим рабом?
Як відповість на лютий його запит в час, коли
Бурун бунтів всі береги струсне?
Як буде це із царствами й царями—
Із тими, хто зробив його тим, чім він є,
Коли німий терор повстане, щоб судити світ,
Після одвічного мовчання?

ЛЮДИНА ПІД КАМІНЕМ

Коли робітника я бачу, що має голодні роти годувати,
Встаючи день за днем у темряві перед світанком
Й вертаючи додому ніч у ніч крізь темряву густу,
Хитаючись, немов залякана німа худоба,
Я бачу людину, засуджену, камінь котить величезний
на кручу безмежну.

лише критика його; але треба-ж мати на увазі, що така критика—явище законне й поступове для часу народження пролетарської свідомості. Вона свідчить про наближення доби активної класової боротьби.

На нашу думку Маркгама можна-б порівняти (з деякими оговірками) з першими народниками-інтелігентами в російським та українським мистецтві, що для них також характерною була критика в різних формах сучасного їм громадського ладу.

В своїй часі „Людина з ризикалем“ Маркгама викликала сенсацію, збурила громадську opiniю в Америці. Критика навіть назвала цей твір „Бойовим кличем наступного тисячоліття“ Пройшло всього кілька десяти років—і Америка почула нові, дійсно бойові кличі з уст своїх пролетарських митців. Але й значіння для свого часу цього першого клича не можна нехтувати. І Маркгамові, не сучасному, а Маркгамові кінця минулого й початку нинішнього століття—по заслугі належить місце серед небагатьох предтеч американської новітньої поезії.

І. Кулик.

Він посуває свій тягар вперед, дюйм за упертим дюймом,
Плазуючи весь час в тіні тієї скелі...
Дивись, ось він плазує, скручений, придавлений, нещасний!

Він підноситься ради їх життя;
Мотузяться жили й чорніють—
Приливає кров до обличчя...
Ось він губить—ось він виграває—
.....

Він вкопує ноги у землю—
Момент жахливого напруження...
От-от зсувається, от-от рухається!
Чи величезний камінь зломить його опір
Й розчавить його, як пірне в безодню?

Тягнеться й тягнеться та боротьба безмовна,
Немов це два суперника в-ві сні.

ПІДГОТОВКА

На всі дні себе укріпи,
Зустріти всі зумій:
Коли ти ковадло—терпи,
Коли ти молот—бий.

Листопад, 1924.
Канада.

З англійської переклав І. Ю. Кулик.

Ленін—провісник і організатор Жовтня.

I.

Жовтнева Революція давно вже вийшла за межі Росії,—точніш—вона ніколи й не була виключно російським явищем. По всіх кутках землі Жовтень зворушив людство: хто говорить про нього з піднесенням, хто зі злістю та обуренням, але ніхто вже його не замовчує.

— Актом Жовтневої Революції більшовизм популяризував—говорить тов. Ленін—на весь світ ідею «диктатури пролетаріату», переклав ці слова з латинської спершу на російську, а потім і на всі мови світу; довів прикладом Радянської влади, що робітники й селянська біднота навіть відсталій країні, навіть найменш досвідчені, мало освічені та не звиклі до організації спромоглися цілий рік серед великих труднощів, борючись з визискувачами (яких підтримувала буржуазія всього світу), зберегти владу працюючих, утворити демократію, незрівняно вищу й ширшу, ніж усі попередні демократії світу, розпочати творчість десятків мільйонів робітників і селян, що-до практичного здійснення соціалізму (т. XV,—стор. 502—509).

Жовтень стає стягом боротьби не лише пролетаріату, але й поневолених колоніальних народів усього світу. Примари комунізму непокоять владарів світу,—зі сторінок «Комуністичного маніфесту»—цього провісника будучини—комунізм зіходить на землю, здобуває собі життєвих форм, зодягається в «плоть і кров»: Марксівська теорія стає практикою Революції, рухом мільйонів.

Нічого дивовижного в тому не було. Чудес—мати-історія не знає. Що здається чудом міщанину-обивателю, те для марксиста-пролетаря є цілком зрозумілим, природньо-необхідним наслідком певної низки історичних умов.

Які-ж то були умови, що спричинилися у нас до перемоги пролетарської революції?

Ленін в одній своїй блискучій статті, написаній ще в еміграції з приводу вибуху лютневої революції, розглядає ті умови. Головніші з них—на Ленінову думку—то велика «репетиція» 1905 року та імперіалістична війна. Без революції 1905—1907 р.р. ніколи-б не можна було так відразу закінчити початковий етап другої (1917 р.) революції.

— Перша (1905 р.)—говорить Ленін—глибоко скопала ґрунт, викорчувала вікові забобони, покликала до політичного життя й політичної боротьби мільйони робітників і десятки мільйонів селян, показала один одному—і всьому світові—всі класи (і всі головні партії) російського суспільства в їхній дійсній природі, в дійсному співвідношенні їхніх інтересів, їхніх сил, їхньої тактики, їхніх найближчих і дальніших цілей...

— Без революції 1905—1907 р.р., без контрреволюції 1907—14 р.р. таке точне «самовизначення» всіх класів російського народу й народів, що заселяють Росію, визначення відношення цих класів одного до другого і до царської монархії, яке виявило себе за вісім днів лютнево-березевої революції 1917 р., було би не можливим» (Перший етап першої революції)—т. XIV, ч. I—стор. 5—6).

Та коли перша революція й була прелюдією революції 1917 р., то— «потрібен був ще великий могутній «режисер», що з одного боку здолав би прискорити в величезному розмірі рух всесвітньої історії, а з другого боку— покликати до життя невиданої доти сили всесвітні кризи—економічні, політичні, національні та інтернаціональні. Крім надзвичайного прискорення всесвітньої історії потрібні були особливо круті її повороти, щоби на одній з таких повороток віз облитий кров'ю й багном Романівської монархії зміг відразу перекинутись.

Цим всесильним «режисером», явищем, що прискорило події, була всесвітня імперіалістична війна» (там-же; 6).

Так коротко й палко з'ясовує т. Ленін історичні умови, що викликали лютневу буржуазну революцію 1917 р.

Та це буде перший етап. Мине 8—9 місяців. Прийде другий етап: молодий, буйний Жовтень. Сотні тисяч і мільйони робітників і селян. Армія організована, досвідчена.

Звідки-ж узевся той досвід організації, свідомість своїх класових інтересів, рішучість боротьби до кінця? А з пройденого шляху історії. Ще з доби широкого, масового робітничого руху (страйки, демонстрації, підпільна «школа революції»). Революція 1905—1907 р.р. де-чому навчила, де-що перевірila. Доба реакції (1907—1914) дала добірний, загартований склад організації. Імперіалістична-ж війна—разом з мільйонами скалічених, забитих, сиріт і вдов, поглиблює класові суперечності, зорганізовує сотні тисяч і мільйони пригноблених, дає до їхніх рук зброю, навчає володіти нею, одночасно виховуючи й загострюючи ненависть до пануючих класів.

Жовтень ріс не день і не два. Диктатура пролетаріату здійснилася лише тому, що на основі російського широкого робітничого руху довгими роками невпинно ткав свою революційну мережу досвідчений ткач—збагачений «останнім словом» роб. руху й соціалізму на Заході, відданий інтересам трудящих, вождь—комуністична партія, а на чолі її—ватажок і навчитель, що відбив міць пролетаріату—тов. Ленін.

II. ІСТОРИЧНО-КОНКРЕТНА ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ

Ленін—провісник і організатор Жовтня. Але в різні моменти він по-різному ставить питання про пролетарську революцію.

90-ті р.р. 1902—1903—1905 р. і імперіалістична війна, революція 1917 р.—ці всі історичні дати різняться одна від одної своїм конкретним змістом, своїми особливостями (інші історичні умови; інші форми робітничого руху; що-далі, то більше розвивається капіталізм і т. інш.) і Ленін завжди виходить з конкретних особливостей доби.

От він в 90-х роках. Пролетаріат ще не має своєї партії,—є лише гуртки революційної інтелігенції, «революціонерів-професіоналів» (як їх пізніше назвав Ленін); гуртки ті розпорошені, необ'єднані якимсь єдиним

програмою, ясною метою,—до того-ж в російському соціалізмі того часу значною силою ще залишалося запізніле народництво, яке «ставило хреста» навіть над тією історичною ролею, що її має відіграти пролетаріат. Т. Ленін в цих умовах насамперед провіщає пролетаріатові роль гегемона, що приведе шляхом політичної боротьби до комуністичної революції. Це—1894 р. А ще трохи пізніше—року 1897, коли робітничий рух стає на шлях одвертої політичної боротьби, він дає більш конкретний програм,— він ще не говорить про збройне повстання, бо то було би дуже зарано, але він вже ставить черговим завданням для всіх свідомих пролетарських революціонерів—пропаганду, агітацію, організацію взагалі.

Ц.-т.—збирання, організація війська—стає гаслом того часу.

Відміняться умови, почнуть приходити звістки про піднесення роб. руху, прийдуть звістки про зворушення села—і т. Ленін 1902—1903 р.р. дає гасло—готуватись до збройного повстання. Ще немає одвертого заклику до негайного повстання, але вже є певне загально-політичне гасло, прапор, навколо якого мусять зорганізуватися революційні пролетарі.

1905 р.—революційний вихор зо дна моря народнього підводить, розбуджує навіть найвідсталіші мільйонові маси; організоване робітництво стає до боротьби з дворянсько-поміщицьким ладом і замість загально-політичного гасла повстання т. Ленін кидає в маси гасло безпосереднього озброєння й повстання.

Московське збройне повстання задавлено. Революцію побито. Насуває реакція. Та не вкладає свого меча в піхви т. Ленін.—Поразка ця тимчасова. Ідемо, наближаємось до нового піднесення робітничого руху—так говорив він серед могильної тиші реакції, зради й провокації.—Треба лише зберегти, зміцнити апарат керівництва тим рухом боєву, гнучку пролетарську партію,—отже забезпечити класову самостійність пролетаріату.

Імперіялістична війна загострює, поглиблює кризи капіталістичного світу. Ленін кидає:—перетворення імперіялістичної війни у війну горожанську,— ц.-т. не просто збройне повстання, а використання тої збройної сили, що її мобілізувала й організувала буржуазія для захисту своїх інтересів. Ц.-т. обчислення тих реальних умов, використання тих особливостей, що склалися за добу імперіялістичної війни.

І, врешті, 1917 рік,—коли проблема влади Рад, диктатури пролетаріату стала на цілком реальний ґрунт,—що не сьогодні-завтра влада буде в руках робітників і селян—т. Ленін разом з гаслом повстання під прапорами «вся влада Радам» ставить питання про те, як саме забезпечити перемогу пролетарської влади. Бо одна річ—захопити владу до своїх рук, але значно важче закріпити ту перемогу. Як саме встояти на ногах серед надзвичайної господарчої руїни, харчової кризи, серед саботажу «спеців» та урядовців і т. д., і т. инш.—ось над чим працює мозок організатора пролетарської революції. Бо того вимагав конкретний історичний момент: треба було прохарчувати пролетарську революцію, зберегти молоду Радянську Республіку від господарчого занепаду.

Отже—бачимо—Ленін завжди залишався досвідченим діалектиком. Для нього питання пролетарської революції ніколи не стояло абстрактно, а завжди звязувалося з цілою низкою конкретних історичних умов, виходило з них. Істина для нього була завжди конкретна.

Нашим завданням є розглянути, як саме в кожний історичний момент Ленін ставив питання про наближення до перемоги пролетаріату, в який спосіб нинішній Жовтень набував собі тих елементів, без яких він не був-би тим, чим він сьогодні є. Не слід би було й підкреслювати, що зупинитись доведеться лише на що-найголовніших моментах, уникаючи всього того, що ускладнило-б виклад, виходячи—по суті речі—за межі даної роботи.

III. ЛЕНІН—ПРОВІСНИК ДИКТАТУРИ ПРОЛЕТАРІАТУ

Жовтневі паростки виросли ще на світанку робітничого руху й неподільно з ним зв'язані. Як на дату, то це будуть 90-ті роки, коли російський капіталізм швидко посувається наперед, збільшуючи кількість фабрик і заводів; спролетаризовує село; кидає селянську бідноту в лави пролетаріату. Кількостно росте робітничий клас. Обличчя економіки значно відмінюється: капіталізм розправляє свої молоді плечі, тягнеться до Сибіру, залізними рейками починає обтягувати Сибірські безмежні простори. Ледве не казкове повернення.—Хвала капіталізму!—нумо «в науку» до нього!—зарожджується струвізм—відбиток марксизму в буржуазному письменстві,—як його назвав Ленін.

З другого-ж боку,—ще існують уламки народницького соціалізму, який, ставши простісінським додатком до ліберального суспільства, намагався брати участь в суспільному русі.

Власне в цей час на історичний кін виходить революційний марксизм. Робота була важка, але почесна. Викорчувати старі, трухляві пеньки народницького соціалізму, винищити струвістський буржуазний кукіль, що глушить розвиток марксівського зерна—таке величезне завдання кладе історія на плечі перших російських революційних марксистів і—в першу чергу—т. Леніна. І ще тоді, порпаючись в безлічі чисел та статистичних матеріалів, науково досліджуючи хід економічного розвитку, добиваючи народників 90-х років, винищуючи буржуазних критиків марксизму, що хотіли-би відтягти його революційне жало, тов. Ленін провіщає, куди, яким шляхом, в якому напрямку піде історичний розвиток, яка сила, яка клас буде вести перед в тому розвитку. 30 років тому Ленін говорить мовою Жовтня, він—провісник пролетарської революції.

— Коли передові представники його (пролетаріату)—говорить він—засвоять ідеї наукового соціалізму, ідею про історичну роль російського робітника, коли ідеї ті буде поширено й між робітниками буде закладено міцні організації, котрі перетворять нинішню розпорошену економічну війну робітників у свідому класову боротьбу, тоді російський робітник, повставши на чолі всіх демократичних елементів, повалить абсолютизм і поведе російський пролетаріат (поруч пролетаріату всіх країн простим шляхом одвертої політичної боротьби до переможної комуністичної революції» («Хто такі «друзі народні», 172; курс. Леніновий).

Сила історичного передбачення, що взяв її Ленін з Марксової науки—надзвичайна. 30 років тому він орудує числами про зріст фабрик і заводів, про збільшення робітників і селянської бідноти, так, як би то були збройні червоні частини робітників та селян, що повстали в Жовтні.

Пролетаріат на чолі революції, він—диктатор; шлях його—та політична боротьба, що веде до комуністичної революції, спільники його

1) пролетарі всіх країн та 2) селяни («демократичні елементи») — так 30 років тому пророкував т. Ленін.

Як Антей, що умів, слухаючи землю, набирати від неї собі сили, так і тов. Ленін умів, як ніхто до нього, «слухати» фабрики й заводи, «слухати» землю, — розуміти дійсність, рух робітників і селян — і звідтіля, з цього багачкомільйонного джерела, він і набирав собі сили.

Але в той час говорити про повстання було зарано: масовий рух ще не дійшов того ступня, коли повстання стає гаслом широких робітників і селянських мас.

Пролетаріат ще лише «вбивався в колодочки», лише починав формуватися, як класа свідомо своїх інтересів. В такий час говорити про повстання було би недоречним.

— Розв'язувати тепер (1897 р.) питання, до якого знаряддя вдасться соціал-демократія для безпосереднього скинення самодержавства, чи обереже повстання, чи широкий політичний страйк, чи інший спосіб нападу, скидалося б на те, коли б генерали, не маючи війська, скликали військову «вараду» («Завдання російських соц.-демократів»).

Виходить, найголовніше питання того часу для революційних марксистів було — на Ленінову думку — зібрати військо, щоб-то, зорганізувати пролетаріат під прапорами революційної соц.-демократії.

Але скоро умови відміняться. Скоро буде й військо. Характер робітничого руху вимагатиме й нової тактики, нових політичних гасел, що їх поставлять історично-нові умови.

IV. НА ПОРОЗІ XX СТОЛІТТЯ

Збройне повстання, як загально-політичне гасло. Організація «професійних революціонерів». «Призначення» народньої революції та «призначення» народнього повстання.

Завдяки-ж чому мають відмінитися тактичні завдання рев. соц.-демократії? Зрештою, завдяки економічному розвитку Росії. Бо слідом за дивним розцвітом капіталістичного господарства має надійти доба кризи його, що приведе до нищення та убожіння безлічи дрібних «хазяйчиків», кине тисячі робітників у лави безробітних, на вулицю і т. ін. До того часу соц.-демократи повинні вдатися до як-найширшої організації робітничої класи, аби він зустрів той час як-найсвідоміше.

Але що значить організувати робітничу класу? — Це значить збудувати міцну пролетарську партію. Не збудувавши такої організації, пролетаріат не досягне перемоги. — Пролетаріат не має іншої зброї для боротьби за владу, крім організації — каже Ленін в статті — «Крок наперед, два кроки назад».

Тож в початку XX століття питання про прийдешню революцію було пов'язано з організацією міцної пролетарської партії, як передумови й осідної точки майбутнього Жовтня.

В який же спосіб т. Ленін розв'язує це питання?

В своїй відомій книжечці «Що робить?» (1902 р.) він дає відповідь на це питання. Необхідна — перш усього — організація «професійних революціонерів», щоб-то людей, для котрих революція була би професією, змістом всього їхнього життя. Ця організація має бути конспіративною (темною), що не зливалася-би з широкими легальними роб. організаціями,

а вела-б свою керуючу роботу, «підіймала»-б рух на вищу ступінь. Доба організаційного «кустарництва» (розпорошених гуртків) відбирала від масового руху ту міць і значіння, які-б він мав за доброї,—не «кустарної»—організації, а організації «професійних революціонерів».

Робітництву необхідна гнучка, боєва соціал-демократична організація—доводив Ілліч,—цеб-то така організація, котра в умовах, що з часу на час відмінюються, змогла би не згубити рівноваги, вивести свої сили з небезпеки, взяти певний напрямок, а в слушний час ударити на ворога там і тоді, де й коли він того не сподівається. Хто будуватиме партійну організацію, розраховуючи виключно на революційну ситуацію, на вибухи та барикадну боротьбу чи виключно на «поступовний хід сірої сучасної боротьби», той буде помилятися. Бо революція не є якийсь одиничний акт, а де-кілька бистрих змін більш-менш дужих вибухів що-до миру. Отже, підготовчу роботу слід провадити в таких формах, що придатні були-би й для доби найдужчого вибуху і для мирного стану. Такою формою є політична агітація, що організовано розпросторюється по всій Росії та розкидає свої віття в самі нижчі народні шари. Вона немислима без регулярної загально-російської політичної газети.

Організація, яка сама собою утворюється навколо цієї газети, організація її співробітників (в широкому розумінні слова, ц.-т. усіх, хто над нею працює) буде власне готовою на все, починаючи від врятування честі, авторитету й спадковості партії в момент найбільшого революційного «пригноблення» й кінчаючи приготуванням та переведенням всенароднього збройного повстання» («Що робить?»—163).

Така організація дуже цінна для робітничої справи.

Крім того, що загально-російська політична газета є колективний пропагандист і агітатор, вона до того ще й—колективний організатор, оскільки за-для розповсюдження її, для чистки і т. ин. необхідні якісь сталі групи, якісь тривалі звязки між ними. Навколо такої газети виростає, закладеться кістяк пролетарської організації. По-за тим вона ще багато важить—як бачимо—і в справі народнього повстання.

— Коротко кажучи, «план загально-російської політичної газети» не тільки не є витвір кабінетної роботи осіб, що заразилися доктринерством та літературщиною (як то здалося людям, що мало про нього думали), а, навпаки, він є найпрактичніший план розпочати з усіх боків і зараз-же готуватися до повстання, не забуваючи одночасно, ані на хвилику, своєї буденної, щоденної роботи» («Що робить»,—163—164, курсив наш).

Тут уже виразно поставлено питання про збройне повстання. Стихийне невдоволення робітників вимагало якихсь організаційних форм, шукало їх. Широкий масовий пролетарський рух, що ширився по всій території бурж.-капіталістичної Росії, вимагав такої-ж загально-російської пролетарської організації, цеб-то не гуртків, а єдиної партії. Партії, що повела-б на бій.

Ленін розуміє, що на певному шаблі робітничого руху така організація конечно необхідна. На порозі XX століття, передбачаючи великі соціальні заворушення, він заздалегідь озброюється, готується до тих класових боїв. Тож «думати про повстання», «готуватись до нього»—для тов. Леніна значило—насамперед утворити організацію, партію.

що керувала-б тим рухом. Партія - бо є не що інше, як знаряддя в боротьбі робітничої класи за свої класові інтереси, за свою диктатуру.

В цьому надвичайна заслуга тов. Леніна, його—Ленінова—властивість, здібність політичне гасло, розраховане на цілу історичну добу, поставити, як питання сьогоднішнього дня, як питання революційної практики. Практика-бо—за революційним марксизмом,—чинність—є єдиний, дійсний критерій будь-лі якої теорії. Синтез-бо теорії і практики становить властивість ленінізму.

V. ЛЕГЕНДА ПРО «ЯКОБІНИЗМ», «БЛАНКІЗМ», БІЛЬШОВИЗМ—ЛЕНІНИЗМ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Ленін був пролетарський революціонер. Коли він ставив питання про ту чи іншу форму боротьби, він завжди зважував, оскільки форма та забезпечує зв'язок з широкими робітничими й трудящими масами, оскільки маси безпосередньо зможуть приймати участь в тій боротьбі та навчатимуться на її уроках. Коли для дрібно-буржуазного с.-р.-а, що на початку XX століття оголосив про своє народження терористичними замахами на окремих представників пануючих класів (міністрів і ин.), найвищим актом революційності був терористичний акт,—то т. Ленін, як пролетарський революціонер, стоїть зовсім на іншій позиції. В своїх статтях 1902 р., що викривають с.-р.-ів, як дрібно-буржуазних революціонерів, хворих на «революційне авантюрицтво», він говорить:

— Соціал-демократія завжди буде застерігати від авантюрицтва й без жалю викривати ілюзії, що неминуюче приводять до повного зневіря. Ми повинні пам'ятати, що революційна партія лише тоді буде гідна свого імені, коли вона на ділі керує рухом революційної класи. Ми повинні пам'ятати, що всякий народний рух набуває незкінчено-різномаїтних форм, повсякчас виробляючи нові, відкидаючи старі, відмінюючи або комбінуючи старі й нові форми. І наш обов'язок—активно приймати участь в цьому процесі вироблення засобів і способів боротьби... Коли демонстрації увійшли в життя,—ми почали закликати до організації їх, до озброєння мас, ми поставили питання про приготування народного повстання. Принципово ніскільки не відкидаючи терору й насильства, ми вимагали роботи над приготуванням форм насильства, котрі розраховували-б на безпосередню участь маси й забезпечували-б цю участь. Ми не заплічуємо очей на труднощі цього завдання, але ми уперто й рішуче будемо працювати над ним, не звертаючи уваги на заперечення, що це, мовляв,—«невідоме, далеке майбутнє».... Так, панове, ми й за майбутні, а не за одні лише минулі форми руху («Революційне авантюрицтво»—т. IV, 125; курсив наш).

Тут загострено виступає дійсно-класова пролетарська революційність, а не «революційне авантюрицтво» дрібного буржуа. Лише з масою, стягнувши тисячі й мільйони трудящих в класову боротьбу і тільки в зв'язку з нею ставить пролетарський революціонер питання про революційність того шляху, яким він іде.

Меншовики довгий час спекулювали на цих Ленінових думках про приготування й призначення повстання.

— Як так?—говорили вони.—Призначати й переводити в життя збройне повстання? Заздалегідь можна призначити й переводити по якомусь певно-виробленому плану лише, т. зв., «дворцові перевороти»—народня-ж революція, то є зміна не в колах пануючої зграї, а ґрунтовний переворот в суспільних відносинах.—Соціал-демократія—говорив один з видатних меншовиків (Мартінов)—усюди й завжди визнавала, що народню революцію не можна заздалегідь призначити, що її не готують штучно, а вона сама відбувається» («Дві диктатури») ¹⁾. Отже, більшовики на чолі з Леніним—мовляв—не пролетарські революціонери, не марксистичні, а вульгаризатори марксизму, «якобинці», «блянкісти», «конспіратори-змовці», що нічогоісінько не розуміють у широкому класовому русі. Ленін викриває їх.

— Меншовики, то-опортуністичні інтелігенти—говорив він.—Інтелігенти, що криками про «переворот у суспільних відносинах» тільки намагаються затулити від пролетарів своє філістерство.

— Не слід плутати повстання з народньою революцією... Переворот цей (у суспільних відносинах) почався в Росії ще з скасуванням кріпацтва, і саме відсталість нашої політичної надбудови від перевороту, що відбувся в суспільних відносинах, неминуче веде до падіння й надбудови, причому цілком і цілком можливо, що падіння те буде раптовим від одного удару, бо народня революція в Росії вже заподіяла царатові сотню ударів ²⁾, і чи доконає його сто перший удар, чи сто десятий невідомо.

«...Не можна призначити народньої революції—це так... Але призначити повстання, коли ми його дійсно готували та коли народнє повстання можливе, з огляду на перевороти, що відбулися в суспільних відносинах—річ цілком реальна. З'ясуємо це для «новоискровців» (ц.-т. меншовиків м. м.) простим прикладом. Чи можна призначити робітничий рух? Ні, не можна,—бо він складається з тисячі окремих актів, що їх викликає переворот у суспільних відносинах. Чи можна призначити страйк? Можна, не зважаючи на те, що кожний страйк є наслідок перевороту в суспільних відносинах... «Народню революцію» не можна заздалегідь призначити». Повстання можна призначити, коли ті, хто призначають користуються впливом серед маси й здібні обрати слушний момент» («Дві тактики, том VI, 77—78; курсив наш).

Отже «якобінізму» тут ні крапельки немає. Бо не «якобинець» той, хто зв'язаний з масовим робітничим рухом. Ще на другому з'їзді партії, борючись з меншовицьким крилом партії, Ленін говорив:—Нічогоісінько, крім опортунізму, не мають в собі ці «страшні слівця» «якобинство» і т. ин. Якобинець, неподільно зв'язаний з організацією пролетаріату, свідомого своїх класових інтересів, це й революційний соціал-демократ («Крок наперед»)...

По суті—це дві тактики: більшовицька й меншовицька, тактика революційної соц.-демократії й тактика «хвостизму» (так Ілліч називав тих хто повзає, шкутильгає «у хвості» революції, ззаду). З одного боку—«якобинський», Леніновий авангард пролетарської революції, з другого—невдалий арієргард, що лежачи «на хвості» революції, завжди не встигає за розвитком руху, відстає.

¹⁾ Цит. за Леніним.

²⁾ Писано на початку 1905 р.

Ленін радить меншовицькому хвосту:—не принижуйте завдань авангарду революції, не забувайте про наш обов'язок допомогти цьому авангардові нашою організованою самодіяльністю... Дуже пильнуйте за тим, щоби не розкладать нерозвинених робітників своїм власним хвостизмом» («Дві тактики»—т. VI; 81).

VI. ПЕРЕДДЕНЬ ПЕРШОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1904—05)

Земсько-ліберальний рух. Революційна роля російсько-японської війни.

Кінець 1904 р. підносить суспільний рух. Приходить ліберально-земська «весна». Ліберальна буржуазія, земці й інші представники «суспільства» замагаються, перефарбувавши татарсько-Петербурзьку монархію в «конституційну державу», поділити владу з царатом. Оживають надії конституціоналістів, відбуваються пишні бенкети, ріками ллються промови лібералів, але... на кін виходить пролетаріят і грубим дисонансом зриває те «свято». Ось він стає до боротьби з передовими загонами старого ладу, грізно демонструє свою силу. Рух шириться—Смоленськ, Н.-Новгород, Саратов, далі—Харків, Одеса, Катеринодар і т. д.

Меншовики закликають пролетаріят до мирних демонстрацій перед зібраннями земців.

В тій знаменитій «Земській кампанії» сконденсовано основні розходження між більшовиками і меншовиками за часів першої революції. Це було питання про взаємини класів, з'окрема і особливо про роль пролетаріату в революції. Меншовики заздалегідь, доводячи «від Маркса», відмовлялися від гегемонії пролетаріату, ставили його замість хвоста ліберальної буржуазії. Резолюція «Старовіра» (Потресова), що її запропонував опортуністичне крило другого з'їзду про відношення до руху ліберальної буржуазії, реалізовувалася в такий спосіб у конкретне гасло.

Підштовхуючи лібералів (одночасно—не залякуючи їх перспективою диктатури пролетаріату), робітництво—на думку меншовиків—таким чином буде «підштовхувати», впливати й на царський уряд.

Ленін рішуче виступає проти такої тактики. Він пише низку статтів («Земська кампанія та план «Искри» й інші), де застерігає працюючих.

—Бійтеся довіритися ліберальній буржуазії—закликав Ілліч.—Пам'ятайте про вовчі зуби й лисячий хвіст лібералів. Не загравати треба з земством, а збирати, організовувати сили пролетаріату, з тим, щоб дійсно впливати на уряд «силою масової одсічі козакам і царській поліції, силою масового натиску, що здатен перейти в народне повстання» (т. VI, 19). Ми повинні «впливати» не на половинчатого, ненадійного спільника, не на земство, а на свого дійсного ворога, на уряд. Бо ліберальна буржуазія вже починає, огризаючись в бік пролетаріату, ділити шкіру того ведмідя; що його серйозно поранив пролетаріят—і лише він. Отже,—скупчувати сили, готуватись до дійсного натиску—шляхом класової боротьби, готуватись до збройного повстання—таке завдання ставить товариш Ленін перед робітничим рухом того часу.

Але минає де-кілька днів,—Росія ввіходить в нову добу. Ситуація стає революційною. Падає Порт-Артур. Падає моральна сила колись могутнього Європейського жандара. Система царату банкрутується. Європейській реакції заподіяно великої шкоди.

— Так, європейській буржуазії є чого лякатися. Пролетаріату є чого радіти—писав т. Ленін 1 січня 1905 р.—Катастрофа нашого найзлішого ворога визначає не лише наближення російської волі. Вона провіщає також нове революційне підняття європейського пролетаріату («Падіння Порт-Артуру» т. VI; 35).

Падіння Порт-Артуру підводить підсумок всій системі царату. Бо не російський народ, а російське самодержавство розпочало цю колоніальну війну, яка повернулася в війну між старим і новим буржуазним світом. Не російський народ, а самодержавство зазнало ганебної поразки. Російський народ вигадив від тої поразки самодержавства. Війну ще далеко не закінчено, але кожен ступінь її продовження поширює безмежне обурення й хвилювання російського народу, наближає момент нової великої війни, війни народу проти самодержавства, війни пролетаріату за волю» (Там-же, 39—40).

Ця військова поразка царату відіграла величезну роль в справі розвитку класової свідомості трудящих. Вона спричинилася до глибокої політичної кризи.

— Війна передової країни (цеб-то Японії) з відсталою (Росією) відіграла й на цей раз, як не раз бувало в історії, велику революційну роль. І свідомий пролетаріат, будучи нещадним ворогом війни, цього неминучого й неодмінного супутника всякого класового панування взагалі не може запліщувати очей на те революційне завдання, що його виконує японська буржуазія, побивши самодержавство... (т. VI; 38).

Тов. Ленін—марксист і добре розуміє, яку поступову роль відіграє така поразка царату. Він засуджує війну, як форму класової політики, а не з точки зору кисленької ідеї «справедливості». Поступова буржуазія краще (в історичному розумінні), ніж кріпацьке самодержавство—і Ленін доводить ту революціонізуючу історично-поступову роль, що відіграла японська буржуазія у війні з феодальною Росією...

Події 9-го січня рішуче прискорюють темп революційного розвитку. Рух відразу стає виразно масовим. Демонстрації і страйки робітничих мас поверталися в збройне повстання проти уряду.

VII. РЕВОЛЮЦІЯ 1905—6 рр.

1. Бунт чи революція? Збройне повстання, як завдання моменту. Про «боеву згоду в справі повстання». Меншевизм у хвості руху.

Пролетаріат доведено до повстання. Події ідуть надзвичайно швидко. Життя,—промислове, суспільно-політичне,—паралізовано. Вже на другий день після «кривавої неділі» робітники стають до завзятої боротьби з царатом. В десятках міст і пролетарських центрів, серед війська й флоту росте заворушення.

— Бунт чи революція?—так стало питання для буржуазних журналістів на перший-же день подій у Росії.

— Це перші дні революції—відповідає з еміграції т. Ленін.

— Російський робітничий рух за де-кілька днів піднісся на вищий щабель. Перед нашими очима він виростає в загальнонародне повстання («Революційні дні» т. VI, 62).

Події вимагали чітної, ясної тактичної лінії, зрозумілих масі революційних гасел,—до чого вдатися, що робити вже сьогодні. І тов. Ленін виступав в той час геніальним класовим стратегом, залізної волі вождем.

— Збройне повстання—каже він в одній з своїх статтів—стає одним з найближчих завдань революційного моменту. Тільки озброєний нарід може бути дійсним захистом народньої волі. І чим швидче пролетаріят зможе озброїтись, чим довше він устоїть на своїй військовій позиції забастовщика-революціонера, тим швидче захитається військо... Уряд може зуміє відкласти час розплати, але відстрочення спричиниться лише до ще грандіознішої хвилі революційного натиску. Відстроченням тим скористується соц.-демократія для зміцнення робітничих боєвих лав і розповсюдження звісток про почин петербурзьких робітників. Пролетаріят буде ставати до боротьби, кидаючи фабрики й заводи, готуючи собі зброю... Революційні комітети закладатимуться на кожній фабриці, в кожному районі міста, в кожному великому селі. Народ-повстанець скидатиме всі всілякі урядові установи царського самодержавства, вимагаючи негайного скликання Установчих Зборів.

— Негайне озброєння робітників і всіх громадян взагалі, приготування й організація революційних сил для знищення урядових властей та установ—ось та практична основа, яка може й повинна об'єднати всіх і всяких революціонерів. Пролетаріят завжди повинен йти своїм самостійним шляхом, пам'ятаючи, що він є представником інтересів і потреб також всього селянства, всієї маси працюючих і визискуваних, всього народу проти загальнонароднього ворога... Ми, соц.-демократи, можемо й повинні йти незалежно від революціонерів буржуазної демократії, боронячи класову самостійність пролетаріату, але ми повинні йти поруч підчас повстання... і т. д. («Початок революції»—т. VI; 60—61).

Ми навели тут дуже довгу цитату з Ленінової статті, бо вона блискуче характеризує тактику пролетаріату за буржуазно-демократичної революції.

Пролетаріят, що повстав проти своїх гнобителів, має—з огляду на свої особні класові інтереси,—отже й особний, самостійний шлях. Не злиття з буржуазними революціонерами, а додержання своєї класової лінії незайманою. Це, однак, не значить, що для перемоги над царатом соц.-демократія сама себе повинна відокремити від інших соціальних шарів, що також заінтересовані в поваленні самодержавства. Ні в якому разі. В статті «Соціал-демократія й тимчасовий революційний уряд» він коротко формулює цей закон тактики:—Нарізно йти, разом бить; не втаювати ріжничі інтереси; стежити, наглядати за своїм спільником, як за ворогом» (т. VI; 130).

Це основне правило тактики класової боротьби, коли пролетаріят не хоче збитися зі свого шляху. Бо сьогодні поруч з пролетаріатом йдуть—через біжучі інтереси—і інші соціально-економічні шари з тим, щоб завтра, загорнувши робітничими руками жару, продати пролетарів переможцям—буржуазії.

— Самостійний, класово-непримиримий рух пролетаріату—невгаючи повторює Ленін.

Навколо-ж яких найближчих завдань може утворитись якийсь боєвий «лінійний фронт»?

На Ленінову думку, ця найближча мета: 1) скинення самодержавства; 2) тимчасовий революційний уряд; 3) негайне звільнення борців за політичну й релігійну волю,—звичайно, також і за волю страйків і т. ін.; 4) негайне озброєння народу і 5) негайне скликання Всеросійських Установчих Зборів на підставі загальних, рівних, безпосередніх і таємних виборів.

От навколо цього демократичного програму утвориться певна сила, що зможе вдарити по самодержавству й зіпхнути його швидче, певніше та з меншими втратами, ніж би то пролетаріят робив сам.

Які-ж завдання стають перед партією в умовах такої високої революційної хвилі? Яку роль повинна відіграти в тих умовах партійна організація?

—Чим дужче шириться народній рух,—говорить Ленін,—тим дужче викривається справжня природа різних класів, тим пекучішим стає завдання перед партією—керувати класом, бути його організатором, а не шкутильгати за подіями у хвості. Чим дужче розвивається скрізь і всюди всяка революційна самодіяльність... тим дужче стає ясним значіння соціал-демократичної самодіяльності, тим вищі домагання що-до нашої революційної ініціативи, що їх ставлять події. Чим ширші нові й нові потоки суспільного руху, тим більшої ролі набирає соц.-демократична організація, що здібна утворювати нові річища для цих потоків. Чим більше на користь нам працює та демократична агітація й пропаганда, що йде незалежно від нас, тим важливішим стає організоване керування соціал-демократії для оборони незалежності робітничої класи від буржуазної демократії.

— Революційна доба для соц.-демократії однаково, що військовий час для війська. Треба поширювати кадри нашого війська, переводити його з мирних контингентів на військові, мобілізувати, закликати до служби «відпускних», налагоджувати нові допоміжні корпуси, загони й служби. Просто кажучи: треба дуже поширити склад всіляких партійних і тим, що прилучаються до партії, організацій, щоби хоч як-так іти поруч з тим потоком народньої революційної енергії, що виріс уже в 100 разів («Нові завдання й нові сили» т. VI; 104—105).

Цеб-то завдання, що стають перед партією в цей час, то—стати партією дійсно масовою не лише по методах боротьби й роботи, але й по своєму особистому складові. Ленін вірить в пролетарську масу, але вірить не як «хвостист»—меншовик, що принижує завдання революційної пролетарської партії до ролі «хвоста» стихії, а вірить, як вождь, організатор, що стоїть на чолі того руху, направляє його в організоване русло, вплетється в хвості, а підіймає стихійний масовий рух до цілей, що їх ставить свідомо соц.-демократія. Партія, з другого боку, бере на себе роль, будучи авангардом й організатором робітничого руху, боронити класову незалежність пролетаріату від супутників сьогодняшнього дня, від буржуазної демократії.

На якому-ж шляху стояли в той час меншовики?—О, вони не «ябинці». Збройне повстання для їх—акт дуже складний. Повстання для них мало дві різні сторони: технічну й політичну. Цим поділом меншовики лише підкреслювали свою нездатність продумати до кінця, виправдовуючи таким «високо-теоретичним» розподілом свій «хвостизм». Центр ваги—думку меншовиків—лежав не в систематичному приготуванні повстання

не в «техніці», не в озброєнні, а в—пропаганді серед мас самоозброєння для цілей повстання» (цит. за Леніним т. VI, 92).

Ленін без жалю викриває меншовиків.—Яке глибоке почуття сорому—яке він—за соц.-демократію почуваєш від такого філістерського паскудства, яке намагається відтягнути назад наш рух... «центр ваги не в озброєнні, а в жагучій потребі самоозброєння». Хіба не таскають ці люди партію назад, від негайних завдань революційного авангарду до розглядування «задньої «пролетаріяту»? («Чи повинні ми організувати революцію?» т. VI; 92, 93).

Робітництво озброюється; само стихійно стає до збройної боротьби з царатом, а меншовики старують, «бояться того, щоби історія не поклала на них керуючої ролі в демократичному перевороті, з жахом вони думають про те, щоби їм не довелося «переводити повстання»—говорить Ленін в тій же статті. Далі йти нікуди. Відкидалася роля соц.-демократії, як світової виразниці робітничого руху, проповідувалося недовір'я до пролетарської маси, до її творчих сил та свідомости. Меншовизм вже тоді на бруську подій 1905 р., виявив себе, як справжнісінький дрібно-буржуазний радикалізм.

2 Про характер революції 1905-07 р.р. Питання про Тимчасовий Революційний уряд. Революц.-демократична диктатура пролетаріяту й селянства. Російська революція, як пролог світової.

Революційна повідь опановувала що-далі ширші простори. Наставала доба чинности, коли революційна соціал-демократія мала витримати одну з своїх великих історичних перевірок. Перевірка 1905 року викрила дві практики, дві лінії революції,—з рештою дві партії. Одна з цих останніх ставила пролетаріят за джуру буржуазії, і пролетаріятові надавала ролі «крайньої революційної опозиції (меншовики), друга-ж—розглядала пролетаріят, як силу, що історично вистигла для самостійної ролі в соціалістичному русі (більшовики).

Звідки-ж походили ці ґрунтовні розходження? З оцінки характеру революції 1905-7 р.р. За меншовиками виходило, що наша революція є звичайнісінькою собі буржуазною революцією на кшталт буржуазної французької революції 1789 р. «Марксист», що добре розумілися на різниці між конкретними змістом доби феудалізму й доби буржуазно-капіталістичного розвитку що-до західних буржуазних революцій,—розгубили здібність поріжнювати одмінність в змісті тої чи іншої історичної доби, коли довелося говорити про революцію ХХ століття на нашому, історично-одмінному соціальному ґрунті. Розглядаючи соціальне явище, меншовики зіходили з ґрунту історичности; не розуміючи всієї нової системи соціальних відносин, вони для з'ясування революції 1905-7 р.р. шаблону вдавалися до невдалої й небезпечної «історичної» аналогії з так званою Великою Французькою Революцією. Основне правило марксівської методи—розглядати процеси в їхньому конкретному змісті, в їхньому історичному оточенні та своєрідності—меншовики основно «забули». Отже і не зрозуміли всієї одмінности доби й тих завдань, що з тої одмінности походили.

Росія на порозі ХХ століття так економічним змістом своїм, як і політичним була одмінною від Франції передодня буржуазної революції 1789 року. Коли буржуазія доби французької революції була класом історично-молодим, революційним, класом, що приходив зі своїм більш досконалим засобом продукції на зміну старому феодално-поміщицькому ладу, то зовсім інша картина стає перед нами на передодні революції 1905 р. Інші соціально-економічні умови, інший класовий «перепльот». Що-правда, на селі ще живуть недобитки поміщицько-кріпацьких відносин, однак це—лише недобитки; справжньою господарчою силою і в хліборобстві стає капіталістичне сільське господарство, господарство, що працює на ринок,—що блискуче доводив тов. Ленін ще в 90-х роках. Капіталізм (буржуазія)—це страховисько, яким народники лякали своїх дітей—давно вже до революції, будучи силою—з одного боку—прогресивною (оскільки він мусив вщент винищити кріпацькі відносини,—особливо на селі), з другого боку, набрав характеру реакційного, оскільки на кін суспільної боротьби виходила нова класа, історично-молодша, що їй належала будучина. Та класа була пролетаріат.

Виходячи з такої оцінки історичного етапу, що його переживала тодішня Росія, більшовики, на чолі з тов. Леніном, говорили, що Росія в основному коло буржуазного розвитку закінчила, що з сили революційної (в боротьбі з уламками феодалізму) буржуазія стає (в боротьбі з пролетаріатом) силою контр-революційною, і—в цьому розумінні—класом реакційною. Наслідки боротьби (1905 р.) будуть залежати від того, чи зуміє пролетаріат у боротьбі суспільних класів взяти перед, повести за собою маси дрібної буржуазії, в першу чергу селянство.

Зовсім инакшу оцінку класів, їхньої історичної ролі на даному (1905 р.) етапі дають меншовики. Росія країна дрібно-буржуазна,—буржуазії тут ще не розпочате поле роботи. В таких умовах революція, що вибухне, не може не бути наскрізь буржуазною. Тож на чолі руху мусить стати буржуазія і тільки вона, бо історично-революційної ролі своєї в Росії вона ще не вичерпала. Замість старого ціпа, прадідівської «сохи» та невідосконалених знарядь продукції «революційна буржуазія» принесе високу техніку, новий спосіб продукції, що стане вихідною точкою для дальнішої боротьби за соціалізм.

І говорячи так, ці «марксисты—від Іловайського» забували уроки історії тої-ж таки улюбленої ними французької буржуазної революції: заплющували очі на те, що французька буржуазія в основному вичерпала свою революційну роль революцією 1789 року, коли здмухнула в «архів історії» феодалізм, як історично застарілу суспільно-економічну формацію. І «на-завтра», після своєї перемоги, спочатку 1830 р., а потім в революцію 1848 року, коли до суспільного руху заявився «небажаний гість»—пролетаріат, буржуазія зі своїми генералами Ляфайетом та Кавеньяком закликала пролетаріат «до порядку». Разом з тим, як на кін історії виходить пролетаріат, буржуазія стає класом контр-революційною, історично-реакційною.

Меншовики «не примітили» нової класи, не зважили всієї ваги класової боротьби, не зрозуміли того, що в царській Росії відбувався своєрідний процес «зрощування» царату з буржуазно-капіталістичними відносинами, який (процес) ішов по лінії протекційної економічної політики дворянсько-поміщицької монархії і спільної боротьби з робітничим рухом.

Щеб-то, не розуміли того, що в основному—з огляду на цілу низку російських умов—інтереси цих двох суспільних сил (і буржуазії і дворянського царату), завдяки пролетарському руху, завжди збігаються. Меншовики не розуміли, що навіть буржуазна революція до кінця,—а значить і в інтересі наближення переходу до соціалізму—можна довести лише тоді, коли на чолі руху стоятиме пролетаріят.

— Марксизм навчає пролетаріят—каже тов. Ленін в своїй брошурі «Дві тактики»—не відходити осторонь від буржуазної революції, не легкомислити нею, не передавати керування в ній буржуазії, а навпаки що найенергійніше приймати участь, що найрішучіше боротися за послідовний пролетарський демократизм, за те, щоби довести революцію до кінця.

Лише в такий спосіб, стаючи на чолі хоч-би й буржуазно-демократичної революції, неухильно ведучи боротьбу проти буржуазії в своїх класових інтересах, пролетаріят створює умови для збирання сил до будучої цілковитої перемоги.

Збройне повстання, відношення до селянства та інші питання, навколо котрих розгорталася полеміка між меншовиками й більшовиками, не були виключно теоретичними,—життя ставило ці питання на землю. Революційний рух ширився. Народні маси діставали зброю. Наближався— хоч-не-хоч—рішучий момент. Революційні соц.-дем-ти повинні розраховувати на «гарний кінець»—на перемогу. Що робить?

Ленін малює таку картину:

— Картина: Петербурзьке робітниче повстання перемогло. Самодержавство зкинено. Проголошено тимчасовий революційний уряд. Озброєні робітники на radoшах кричать: Хай живе тимчасовий революційний уряд. З боку стоять новоискровці (меншовики) й, закочуючи свої чисті очі до неба, б'ючи себе в морально-чуйні серця, промовляють: дякуємо тобі, господи, що ми не схожі на цих митарів, що ми своїх уст не забруднили таким сполученням слів («Революц.-демократична диктатура пролетаріату й селянства» VI—140).

Щеб-то, життя так чи інакше поставить питання про організацію тимчасового уряду. Меншовики, визнаючи буржуазний характер революції 1905 р., відмовлялися від керуючої ролі пролетаріату в тій революції: не пролетарська, мовляв, революція—нема чого пролетаріату і вкасуватися в саму гущу подій, досить одного впливу, «давління» на ліберальну буржуазію. Жадної участі пролетаріят в урядові, що повстане на руїнах царату, не прийматиме.

Тов. Ленін висловлюється за участь соц.-демократії в тимчасовому уряді. На його думку, можлива така дилема: або буржуазні демократи, знявшись революційного пролетаріату, підуть на згоду з царатом, або в ході революції утвориться тимчасовий революційний уряд, що знесе всі перешкоди до зміцнення такої бурж.-демократичної республіки, яка гарантує пролетаріатові найкращі умови боротьби за його економічні й політичні інтереси,—за соціалізм. І революційні соц.-демократи мусять приймати участь в такому революційному уряді, бо це—шлях як-найшвидшого знищення недобитків старого ладу.

Говорити, що буржуазна революція аж ніяк не корисна пролетаріатові, не значить—на Ленінову думку—не розуміти, що в таких країнах, як Росія, робітництво значно більше терпить від слабого розвитку капіталізму, ніж від самого капіталізму. Пролетаріят заінтересований в тім,

щоби наперед посунути розвиток капіталізму, оскільки він (капіталізм) рішуче винищує кріпацькі уламки, недобитки фєвдальної минувшини і цим скорочує шлях до соціалізму. Буржуазна революція, отже, з цього боку—надзвичайно корисна пролетаріатові.

— Буржуазна революція безумовно необхідна в інтересах пролетаріату. Що-повнішою й рішучішою, що-послідовнішою буде буржуазна революція, то гарантованішою буде боротьба пролетаріату з буржуазією за соціалізм («Дві тактики» том VI; 331).

То-ж, зважаючи на все вищесказане, революційна соціал-демократія повинна взяти участь в Тимчасовому Уряді, не випускаючи ініціативи з своїх рук. Ждати-бо розвитку революції лише знизу—то є чистісінький анархізм.

Що-ж саме ставили меншовики, як аргумент проти участі с.-д. в революційному тимчасовому уряді? Ще до 9 січня Мартинов, а за ним і меншовицька «Искра» рішуче висловились проти такої участі.

В ч. 93 «Искри» 1905 р. Мартинов писав: «Партія пролетаріату, ставши до влади, змушена вдатися до ґрунтового соціалістичного поновлення суспільства, хоч-би умови для того не вистигли; вона змушена це робить, як що не хоче з перших же кроків піти проти класи, що її вона репрезентує». Ще тоді меншовики пробували залякати революційних соц.-дем., цєб-то більшовиків, тим що, мовляв, в разі успіху збройного повстання, соц.-демократії доведеться брати участь в тимчасовому революційному уряді. Така-ж участь по суті була-би збанкрутуванням та дискредитуванням партії. Чому неминуче таке збанкрутування? А тому, що стоячи у влади, соц.-демократія змушена буде вдатися до здійснення свого соціалістичного програму, а в нинішній момент (1905 р.) вона на цьому неминуче зазнає краху, бо не склалися до того відповідні умови. Отже, збанкрутування неминуче.

— Таке міркування—говорить Ленін—побудовано на змішуванні демократичного й соціалістичного перевороту—боротьби за республіку й боротьби за соціалізм. Намагаючись негайно поставити своєю метою соціалістичний переворот, соц.-демократія дійсно лише осоромила-б себе... Власне з тої причини вона завжди підкреслювала буржуазний характер прийдешньої революції в Росії, власне через те вимагала чіткого порізнювання демократичного програму-мінімум від соціалістичного програму-максимум. Забути все це можуть підчас перевороту хіба-що окремі с.-д., що здатні спасувати перед стихійністю, але не партія в цілому. Прибічники цієї помилкової думки схилиються перед стихійністю, гадаючи що життєвий хід примусить соц.-демократію в такому стані взятися наперекір її волі за здійснення соціалістичного перевороту (там-же; 134—135).

А через де-кілька днів (5 Квітня 1905 р. «Искра», ч. 96) Плєханов прорік «високотеоретичну» тезу що-до революційно-демократичної диктатури:—Приймати участь в революційному уряді разом з представниками дрібної буржуазії значить зраджувати пролетаріат.

Мєншовицькі філістери не розуміють того, що боротьба за республіку немислима для пролетаріату без спілки з дрібно-буржуазною масою народу, що без революційно-демократичної диктатури робітництва й селянства немає жадної надії на будь-який успіх тої боротьби. Меншовики не розуміють маленької дрібнички—умов революційної доби.

— Боротися за республіку й одночасно відмовлятися від революційної демократичної диктатури, це все рівно, коли-б Ойяма рішив боротися з Куропаткиним під Мукденом, заздалегідь відмовившись від думки самому увійти до Мукдену, Адже, коли ми, революційний нарід, ц.-т. пролетаріят і селянство хоче «разом бити» самодержавство, то ми повинні також разом добити, разом убийти його, разом дати одсіч всім неминучим спробам заново його відбудувати (там-же; 136—137).

Тепер, після досвіду революції 1905—6 рр., коли буржуазія дійсно—як відомо—пішла на мир з царатом і залила кров'ю московські барикади, до того-ж ще після жорстокої горожанської війни на протязі останніх років нинішньої, пролетарської революції—нам особливо стає ясним, оскільки геніяльну силу передбачення подій та розуміння природи класів було закладено в тов. Ленінові.

Передбачаючи опір буржуазії розвиткові революції, тов. Ленін говорив:

— Ні, силою, що здібна «рішуче подолати царат», може бути лише нарід, ц.-т. пролетаріят і селянство, коли брать основні, великі сили, розподіляючи сільську й міську дрібну буржуазію (теж «народ») між одним і другим. «Рішуча перемога над царатом» є революційно-демократична диктатура пролетаріяту й селянства.. Більше ніхто рішуче не подолає царат.

— І така перемога саме буде диктатурою, ц.-т. вона неминуче буде спиратися на військову силу, на озброєння маси, на повстання, а не на ті чи інші—в «легальний», «мирний» спосіб утворені—установи. Це може бути лише диктатура, через те, що переведення перетворень, негайно й неодмінно потрібних пролетаріятові й селянству, викличе шалений опір поміщиків, і великих буржуа, і царату. Без диктатури подолати цей опір, дати одсіч контр-революційним спробам неможливо. Але це буде звичайно не соціалістична, а демократична диктатура. Вона не зможе зачепити (без цілої низки проміжних щаблів революційного розвитку) основ капіталізму. В кращому разі вона зможе ґрунтовно перерозподілити земельну власність на користь селянству, перевести послідовний і повний демократизм аж до республіки, вщент винищить всі азійські, невольницькі (кабальні) риси побуту не лише сільського, а й фабричного, закласти основу серйозного поліпшення становища робітників та підвищення їхнього життєвого рівня нарешті—що особливо важливо—перекинути революційне полум'я до Європи («Дві тактики» т. VI; 335).

Це ще не буде революція соціалістична, але—ніщо в такій мірі не піднесе революційної енергії всесвітнього пролетаріяту, ніщо так не скоротить шляху, що веде до остаточної перемоги, в такій мірі, як ця рішуча перемога революції, що розпочалася в Росії (там-же; 336).

Але, як революційний марксист, Ленін ні на одну мить не міг зупинитися на самому констатуванні історичної прогресивності буржуазно-демократичної революції що-до феодалських відносин, які животіли ще в нашій країні. Слід було, відшукавши необхідний ланцюжок, вхопившись за нього, розвивати свій хід далі, вперед, до соціалізму. І тов. Ленін дає ту формулу: переможна революційно-демократична диктатура, що реалізує сповна весь демократичний програм революційної соціал-демократії, має перетворитися на соціалістичну.

— Коли демократична буржуазія чи дрібна буржуазія ступить ще на щабель, коли здійсниться не лише революція, а й цілковита перемога революції,— тоді ми «замінемо» гасло демократичної диктатури гаслом соціалістичної диктатури пролетаріату, щоб-то цілковито соціалістичного перевороту («Дві тактики» т. VI—говорить тов. Ленін, ніби відповідаючи тим, хто сьогодні намагається довести, що більшовизм-ленізм наших днів «логічно нічим не зв'язаний» з ленінізмом до-військової доби.

Тов. Ленін, отже, добре передбачав той шлях, яким піде розвиток революції.

В перспективі—диктатура, що спирається безпосередньо на зброю, через те що будуть спроби реставрувати старий лад. Пролетаріат стане на чолі бурж.-демократичної революції, він візьме участь в тимчасовому революційному уряді аби забезпечити дальніший успіх революції, її хід до соціалізму.

Республікансько-демократичний буржуазний лад значно кращий, поступовіший, ніж поміщицько-дворянський царат,—історично-поступовіший. Буржуазна республіка—це остання форма класового панування буржуазії, до того-ж—вільна арена для боротьби пролетаріату з буржуазією. Революційний марксист між царатом (з його татарщиною культурною й економічно-суспільною) та буржуазною республікою буде за буржуазно-демократичну республіку для як-найшвидшого її знищення—так мислив революційний марксист, діалектик—тов. Ленін.

—Не бійтесь опоганить себе найенергійнішою, непереможною участю разом з революційною демократією в республіканському перевороті. Не прибійшуйте небезпек цієї участі, з якими наш організований пролетаріат цілком може зладнать. Місяці революційної диктатури пролетаріату й селянства зроблять більше, ніж десятиліття мирної, поморочливої атмосфери політичного застою. Коли російська робітнича класа після 9 січня в умовах політичної неволі здолала мобілізувати більше мільйона пролетарів для колективного, непохитного й витриманого виступу,—то в умовах рев.-демократичної диктатури ми мобілізуємо десятки мільйонів міської й сільської бідноти,—ми зробимо з російської політичної революції пролог (початок) європейського соціалістичного перевороту (т. VI; 140, курсив наш).

Це було написано 30 березня 1905 року. Вже тоді,—мало не 20 років тому,—тов. Ленін ставить проблему не лише російської революції, а й міжнародної. Ленін—вождь всесвітньої революції ще тоді, коли умови для її розвитку лише склалися.

Візьмо хоч-би статтю «Соціал-демократія й тимчасовий революційний уряд». Він там, полемізуючи з міншовицькими лихо-революціонерами», пише:

— Революційний соц.-демократ з призирством відкине від себе подібну (менш.) теорію. Напередодні революції він буде не лише прорікати її «лихий кінець». Ні, він прорікатиме можливість і кращих наслідків. Він мріятиме, він повинен мріяти, коли він не безнадійний філістер,—про те, що після велетенського досвіду Європи, після невиданого розмаху енергії робітничої класи в Росії ми здолаємо,—як ніколи,—розпалить світич революційного світла перед темною й приголомшеною масою, ми зможемо,—завдяки тому, що стоїмо на плечах цілої низки

революційних поколінь Європи,—здійснить з невиданою ще повністю всі демократичні перетворення, весь наш програм-мінімум; ми зможемо досягти того, щоби російська революція була не рухом де-кількох місяців, а рухом багатьох років, щоби вона придалась не до одних лише дрібних уступок, а до повного скинення цих властей. Коли-ж пощастить,—тоді... Тоді революційний пожар запалить Європу; знесилений буржуазною реакцією Європейський робітник повстане в свою чергу і покаже їм, «як воно робиться»; тоді революційне піднесення Європи зі свого боку вплине на Росію і з доби де-кількох революційних років утворить добу де-кількох революційних десятиліть і т. ин. (т. VI; 129; курсив наш).

Тут поставлено, крім проблеми світової революції, яку (проблему) Ленін розгортає з властивою пролетарському революціонерові палкістю та історичним передбаченням,—ще й характеристику Ленінову. Це—той «революційний соціал-демократ», що, бачучи всі перешкоди на шляху революції, не тратить надій, а «мріє», вірить, що революція переможе. Віра та була побудована у нього на Марксовій науці, зростала на ґрунті широкого пролетарського руху.

3. Селянство—спільник пролетаріату за першої революції.

Але з ким, з якими шарами йти революційному пролетаріатові в тій боротьбі за буржуазно-демократичну революцію?.. Відповідь лежала вже в визнанні революції бурж.-демократичною.

— З революційною частиною буржуазної демократії,—з селянством—відповідав Ленін. Коли ще 1894 р. т. Ленін, даючи історичний прогноз, лише вказував на селянську бідноту, як на спільника пролетаріату в його боротьбі, то за нових умов він уже дає конкретне розв'язання цієї проблеми. «Змичка», що набрала своєї виразності за часів нашої, пролетарської революції, в часи першої революції виступає, як союз оборони й наступу в боротьбі з царатом.

Починаючи з статті «Пролетаріят і селянство», Ілліч дає низку статей, присвячених цьому питанню. Само життя невблаганно висувало ці питання на чергу дня. Почалися селянські заворушення. І тов. Ленін пише:—Мійський робітничий рух здобуває нового спільника: революційне селянство (т. VI; 111). Питання про відношення роб. класи й селянства набирає, отже, величезного практичного значіння для успіху революції. Як-же саме повинна поставитись революційна соц.-демократія до того селянського руху? Тут перед нею подвійне завдання. З одного боку—революційна соц. демократія повинна безумовно підтримувати і штовхати той рух наперед, оскільки він є революційно-демократичним рухом. З другого ж боку,—оскільки селянство не є єдиним по своїм класовим групам, соц.-демократія повинна, разом з мійським пролетаріатом, зорганізовуючи сільський пролетаріят, пояснювати йому протилежність його класових інтересів інтересам буржуазного селянства і в такий спосіб приєднувати його до боротьби за соціалістичну революцію. Тут Ілліч закладає вже не в теорії, а на практиці основи класово-політичного розшарування села.

— Разом з селянською буржуазією проти всякого кріпацтва і проти панів-поміщиків,—разом з мійським пролетаріатом проти селянської та іншої різної буржуазії—ось яку «лінію» політичної поведінки дає тов. Ленін сільському пролетарю та його ідеологу—революційному соціал-демократу. Він ніколи, ні на одну мить, не забуває про те, що на селі панує подвійний гніт: і становий («сословний») і класовий. Становий гніт—то пута ще кріпацької минувшини, недобитки ще панського права; класовий гніт—це явище нового часу, коли з розвитком капіталізму на селі поруч з старою становою боротьбою виникає вже й класова боротьба. Тов. Ленін зрозумів цю своєрідність класового «перепльоту» й рішуче ставить питання про утворення міцної спілки між робітництвом і селянством («півпролетарем» села).

Будуть, звичайно, великі труднощі що-до зав'язання такої спілки. Крім складних класових відносин на селі, на перешкоді стоятиме ще й селянська темрява.—Темрява селянина—говорить Ленін—виявляється насамперед в нерозумінні політичної сторони руху—в нерозумінні, напр., того, що без ґрунтовних демократичних перетворень в усьому політичному устрою всієї держави цілком неможливі ніякі тривалі кроки що-до поширення землеволодіння» («Про наш аграрний програм»—т. VI—116).

Організація революційних селянських комітетів повинна втягти селянство до боротьби за демократичну республіку, зв'язавши його щоденні життєві інтереси (шляхом конфіскації хліба, землі й т. ін.) з остаточною перемогою бурж.-демократичної революції. Селянство буде безпосередньо заінтересоване в тій перемозі, аби залишити за собою здобуте революційними комітетами.

А вже в квітні 1905 р. III з'їзд нашої партії висловлюється за підтримку з боку пролетаріату всіх революційних заходів селянства, аж до конфіскації земель (поміщичих, церковних і т. ін.).

Партія пролетаріату на чолі з Іллічом багато років тому не помилилась в тій історичній ролі, яку має відігравати гасло «спілка міст і села,—робітничої класи й селянства» і тим самим закладала перші підвалини сьогоднішнього дня.

4. Партія пролетаріату об'єднує розпорошену боротьбу трудящих мас.

Життя-ж ішло своїм шляхом. То тут, то там будують барикади. Події ідуть необ'єднано, розпорошено. Перед більшовицькою партією повстає завдання—об'єднати розпорошені акти в «такий могутній потік революційного полум'я, перед яким не устоїть ніяка сила в світі» («Боротьба пролетаріату й хлопство буржуазії» т. VI; 251).

Військова організація револ. повстання, революційна дисципліна, координування сил революції—стає на черзі дня.

14 червня повстання в Чорноморській флоті—повстає «Потьомкин». Царське військо дає щілину... «Працюють» військово-польові суди.

Від бунтів та демонстрацій рух пішов до слідуєчого стану. Вже є перші загони майбутнього револ. війська—це повстанці-матроси. І тов. Ленін негайно-ж обраховує, який практичний висновок зробити з цього факту.

Яка роля цих перших загонів революційного війська?

На Ленінову думку—такі загони повинні стати тою силою, що дасть військове керування горожанській війні. Це — перші жменьки майбутньої Революційної Армії. «Революційне військо необхідне тому, що лишень силою можна розв'язати великі історичні питання, організація-ж сили в сучасній боротьбі є військова організація» («Революційне військо й революц. уряд» т. VI; 268).

Теорія для тов. Леніна ніколи не була «чистою теорією». Він вивчає співвідношення класів, аби знати, на які саме сили спиратися в прийдешній боротьбі. Марксівську науку про повстання він перекладає на мову російської революційної практики,—викриває меншовицьку революційність на словах, зв'язує справу про політичне приготування повстання з технікою його. Бо він був, як ніхто до нього, весь начинений революційною ідеєю. Науку, теорію він поєднав з практикою, з життям. «Наука наша не догма, а провід до діяльності»—часто говорив він за Марксом.

5. Ради роб. депутатів в першій революції.

4 жовтня 1905 р. Ленін писав:

— Зріст повстання, поширення боротьби, загострення її форм відбувається невинно перед нашими очима... Горожанська війна набуває шалено-упертої й повсюдної партизанської війни. Робітнича класа не дає спочинку ворогові, зупиняє промислове життя»... і т. ин. («Політичний страйк і вулична боротьба в Москві»—т. VI; 497).

Жовтень приносить надзвичайно високу революційну хвилю. Наближається славнозвісний Всеросійський загально-робітничий страйк. Велика буржуазія, налякана робітничим рухом, приходить до згоди з кріпацькою державою. Булігінська дума була першою спробою такого замирення буржуазії з царатом; маніфест 17-го жовтня про «куцу конституцію» був другою такою спробою.

— В жовтні сили ворожих сторін порівнялися—говорив в 1906 р. т. Ленін.—Старе самодержавство виявило себе вже не здатним правити країною. Народ ще не може досягнути повноти влади, що забезпечувала б повноту волі. Маніфест 17 жовтня був юридичним відбитком такого урівноваження сил (т. VI; 235).

В цей час революційна страйкова хвиля виносить на поверхню Петроградську Раду Робітничих Депутатів. Виникши спочатку, як робітничий комітет для керування страйками, Петроградська Рада скоро стає ніби другим урядом поруч кабінету Віте. Вона декретує 19/IX повну волю друку; переводить 31/IX 8-годинний роб. день; провадить політичний страйк 2 IX-7 IX під гаслами: «геть військово-польові суди», «геть смертну кару» і закликає до Всеросійського об'єднання пролетарів; видає 1/XI маніфеста з закликом не платити царському урядові податків, виймати з ощадних кас свої вкладки і т. д., і т. ин.

За 50 днів свого існування Петроградська Рада набуває такого впливу серед робітничих мас, що стає організаційним і політичним осередком працюючих Росії, зародком революційної робітничої влади.

Якого-ж значіння надав т. Ленін ідеї рад з першої революції?

Рада робітничих Депутатів—на його думку—є бова організація для боротьби для досягнення певної мети. Це не робітничий парламент і не орган

революційного самоврядування,—як то гадають меншовики,—а своєрідна боева організація.

В чому-ж—своєрідність Рад того часу? А в тому, в чому полягає вона й сьогодні. Ради — на думку Ленінову — і 1905 р. були органами влади.

— Вони робили, як влада, захоплюючи, наприклад, друкарні, заарештовуючи поліцаїв. Вони робили, як влада, звертаючись до всього народу з закликом не давати грошей старому уряду... Так, це, без сумніву, були зародки нового, народного, або, коли хочете, революційного уряду.—Так говорив тов. Ленін в своїй брошурі «Перемоги кадетів і завдання робітничої класи» (березень 1906 року).

На 4-ому з'їзді партії в Стокгольмі він поруч з селянськими революційними комітетами називає Ради «зародковою формою революційної влади селян і робітників» (т. VII, ч. I; 159).

— Ради Робітничих Депутатів — органи масової безпосередньої боротьби. Вони виникли, як органи боротьби страйкової. Вони стали дуже швидко органами загально-революційної боротьби з урядом... Вони необхідні для зв'язання мас, для боевого об'єднання... Але їх ще замало для організації безпосередньо боевих сил, для організації повстання в найстислішому значінні слова (т. VII, ч. II; 18).

Про віщо говорять вищенаведені Ленінові слова?—Про те, що Ради необхідні для організації мас та політичного керування тими масами. Але помилився-б той, хто відкидав би з тих міркувань необхідність особної військової організації, крім Ради.—Столичні Ради Робітничих Депутатів через те й полягли, що вони не мали тривалої опори в боевій організації пролетаріату (т. VII, ч. I; 62).

Це ще раз доводить, по-перше, пекучу необхідність збройних пролетарських загонів для охорони своїх Рад і, з другого боку,—що тимчасова безпартійна організація ні в якому разі не зможе змінити тривалої та довготривалої боевої партійної організації.

Які-ж суспільні класи репрезентували Ради 1905 р.—Петроградська Рада Роб. Деп. в першу чергу? Той боевий союз для повстання, про який говорив т. Ленін в своїх статтях після 9 січня 1905 року, вимагає ясних відповіді на те питання. Треба було-би ясно відповісти: Ради то є боева організація пролетаріату й селянства. Матеріяли, що їх дають нам твори і статті Ленінові тої доби, в такому напрямкові й розв'язують це питання.

Короткочасне існування Рад, а також запізнення селянського революційного руху—ці умови затримали практичне здійснення ідеї Рад Робітничих і селянських депутатів.

— По суті справи Робітничих Депутатів—каже Ленін—є неоформлена, широка, боева спілка соціалістів і революційних демократів... Потреба в такому союзі очевидна для переведення політичних страйків і інших активніших форм боротьби за негайні демократичні домагання, що й визнано й ухвалено велетенською більшістю населення (т. VII, ч. I «Соціалізм і анархізм»—стор. 40).

Цей-то такий боевий союз утворюється в тій-же цілі, що й організація рев.-демократичного програму.—Тому-то цілком природно було залучити до Виконавчого Комітету (Рад) і представників революційного селянства (там-же; курсив наш).

Перед нами, таким чином, проходить в умовах революції 1905-1906 р.р. в зародковій формі тип тої революційної влади робітників і селян, що за нашого часу творить історію, спопуляризовує себе і в першорядних капіталістичних країнах і в найвідсталіших пригноблених колоніях. Ленін в світлі тої доби, борючись з тими, хто фетишував Ради, як організації, що, мовляв, завжди і в усяких умовах, «необхідні й достатні» для масового революційного руху,—зумів відокремити революційне лушпиння, все тимчасове, негативне, все, що розкладавало єдність пролетарської боротьби, і дав оцінку Радам, як типу нової пролетарської державности.

6. Уроки Московського Збройного Повстання.

Московське збройне повстання розпочинає собою нову добу в рев. русі: нові форми боротьби, нові методи і т.и.—вищий щабель руху.

— Від страйку й демонстрацій до поодиноких барикад—каже Ленін.— Від поодиноких барикад і до масового будування барикад і до боротьби з військом на вулицях. По-за організаціями масова пролетарська боротьба перейшла від страйку до повстання. В цьому величезний історичний здобуток російської революції, що його приніс грудень 1905 року—говорить Ленін в статті «Уроки Московського повстання» (т. VII, ч. II; 48).

Кавцький визнав, що досвід Московського збройного повстання приводить до «нової барикадної тактики». Цю нову тактику Ленін називає тактикою партизанської війни, масовим терором. Після грудня ця форма боротьби особливо шириться між робітництвом: окремі групи тероризують уряд.

Багато хто—і в першу чергу меншовики—ганьбили партизанську війну: вона, мовляв, дезорганізує і деморалізує масову роботу соц.-демократії. Та для революціонера-пролетаря це не доводи проти партизанської тактики. Уже за зерно активізму й боєвизму, яке в собі має «партизанка», Ленін не міг її засудити. В своїй прекрасній статті під назвою «Партизанська війна» від 30/IX-1906 р. він докладно розглядає всі доводи проти такої форми боротьби. Він навчає, що форми боротьби залежать від конкретних умов часу та що вони виростають з дійсного розвитку масової боротьби, а не з мозку революціонерів. Тому-то марксист не зарікається ні від яких форм боротьби. Життя, розвиток руху,—а не що інше,—викликає все нові й нові способи й форми тої боротьби.—Ми ні на одну мить не претендуємо на те, щоби накидати практикам будь-яку вигадану форму боротьби, чи навіть на те, щоби з кабінету розв'язувати питання про ролі тих чи інших форм партизанської війни в загальному ході горожанської війни в Росії (т. VII, ч. II; 85-86).

Що-ж до того, що партизанська війна ніби деморалізує й дезорганізує масову роботу соціал-демократії, то тов. Ленін з обуренням виступає проти такої думки:

— Дезорганізують рух не партизанські дії, а кволість партії, що не може ці дії взяти до рук... Наші нарікання на партизанську боротьбу—це нарікання на нашу партійну кволість в справі повстання... Деморалізує не партизанська війна, а неорганізованість, безладдя, позапартійність партизанських виступів (т. VII, ч. II—82; курсив Леніновий).

І кожен, хто з огляду на «дезорганізацію» й «деморалізацію» засуджує партизанську війну, той—по суті речі—засуджує збройну боротьбу між двома частинами народу, себ-то зіходить з ґрунту класової боротьби на ґрунт соціального миру. Отже,—до посилань на дезорганізацію руху партизанською війною слід ставитись критично. Кожна нова форма боротьби сполучена з новими небезпеками й новими жертвами, неминує дезорганізує ті організації, що невідгодувані до цієї нової форми боротьби (т. VII, ч. II; 83). Не засуджувати слід партизанську війну й не обплывувати, а зовсім инше,—«навчитися воювати». Бо на Ленінову думку—в тій війні потрібна партія боєва, партія не миру, а війни, партія, що, приймаючи участь в боротьбі, відігравала-б керуючу роль, направляла-б стихійний рух в інтересах перемоги пролетаріату.

Так ставив т. Ленін питання про роль пролетарської партії після поразки Московського збройного повстання.

До яких же висновків прийшов пролетаріат що-до безпосередньої збройної боротьби в наслідкові грудневого повстання? Плеханов з меншовиками швидко й на диво просто розв'язував питання. Єдиний досвід, що його придбали меншовики за часи революції—це було їхнє—«не треба було ставити до зброї». Сили пролетаріату, мовляв, були малі.

— Навпаки—говорив Ленін,— треба було рішучіш і енергійніш та нападніш ставати до зброї, треба було пояснювати масам неможливість одного лише мирного страйку та необхідність сміливої й нещадної збройної боротьби... Утаювати від мас необхідність завзятої, кривавої згубної війни, як безпосереднього завдання прийдешнього виступу, значить дурити і себе і народ (т. VII, ч. II, 49).

Це перший урок Московського грудневого повстання. Другий урок, що ми маємо його від грудня, це те, що «підчас повстання потрібна також і фізична боротьба за військо» (50). Помиляються—на Ленінову думку—ті, хто уявляє собі перехід війська на бік революції, як якийсь одиничний акт, коли військо стає відразу свідомим і стає на бік народу.—Справді-ж, вагання війська, які бувають за кожного дійсно-революційного руху, з часом, коли революційна боротьба загострюється, приводить до справжньої боротьби за військо» (там-же, 49; курсив Леніновий).

В грудневі дні військо пішло за царатом. Революційний пролетаріат не зумів здобути активного, озброєного собі спільника. «Треба сміливо й одверто визнати—каже тов. Ленін,—що в цьому відношенні уряд на випередив» (там-же, 50).

Третій великий урок, що його дала пролетарська Москва в грудневі дні, торкається тактики й організації сил для повстання.—Проти артилерії рушати юрбою й боронити револьверами барикади було би глузством (там-же, 51). Потрібна нова тактика—тактика партизанської горожанської війни. Організації, що провадитимуть ту боротьбу, утворити саме життя: це двійки, трійки, десятки і т. ин.,—незловимі та меткі. На цими Леніновими планами глузували, але він доводив: «Хай на кожній фабриці, в кожній професійній спілці, в кожному селі лунає заклик до організації таких вільних боєвих «дружин». Люди, що добре знають одного, закладуть їх заздалегідь. Люди що один одного не знають, утворюватимуть п'ятірки й десятки в день боротьби чи напередодні, на місці боротьби, коли ідея організації таких спілок широко розпросториться і дійсно її маса зрозуміє» (т. VII, ч. II; 20).

Це справді план революційної облоги старої дворянсько-поміщицької фортеці,—це план, що увіходить у найнижчі шари трудящих і стає народнім планом. Все, що буде дезорганізувати такий рух і намагатися використати його в своїх особистих цілях, буде нещадно соціал-демократією відкинено. Ця війна, як і війна взагалі, є мистецтвом. Ленін вимагає, щоби до нього й підходили у відповідний спосіб. Він залишається великого розміру художником—не просто майстром—революції і в своїй оцінці Московського збройного повстання, коли пише:

— Грудень ствердив наочно ще одну тезу Марксову, глибоку, але забуту опортуністами, що повстання є мистецтво та що головне правило цього мистецтва—шалено-сміливий, безповоротно рішучий наступ... Ми мало навчалися самі й мало навчали маси цьому мистецтву, цьому правилу наступати, не зважаючи ні на що... Не пасивність ми повинні проповідувати, не закликати до «очікування», коли «перейде» військо,—ні, ми повинні бити на сполох, закликаючи до необхідності сміливого наступу й нападу зі зброєю в руках, до необхідності винищення старшин та до найрішучої боротьби за військо, що вагається (там-же, 51).

Ленін дав зразок пролетарської тактики й стратегії, як ніхто до нього. Та й не дивно. Крім Дантонівської «сміливості» він ще орудував Марксівським умінням розглянути природу класів, обрати слушний момент, а це головне.

7. Перспективи поразки революції 1905-6 рр.

Грудневе повстання було найвищою точкою піднесення революційного руху першої революції. Початок 1906 р. приносить з собою де-яке згасання революційної хвилі.

Ленін передбачав на заздалегідь,—він ніколи не кидав реального фронту. Будучи революціонером-«мрійником», що мав про перетворення бурж.-дем. революції в соціалістичну, він завжди залишався реальним політиком, як ніхто інший. Як марксист-діалектик, що спостерігав весь процес революції в цілому, в усіх його деталях, як пролетарський політик, що добре знається на класових інтересах різних шарів і класів революції 1905—06 рр., він заздалегідь ясным оком передбачав, куди, в який бік зможе піти розвиток революції.

—Може статися, що у революції не вистарчить сил для рішучої перемоги. Що тоді?—О, тоді царат змовиться з буржуазією, утворить реакційний фронт реакції—відповідав Ілліч.

— Тоді справа кінчиться куцою конституцією, ато навіть пародією на неї. Це буде також «буржуазна революція», але викидень, недоносок, шквир. Соціал-демократія не обдурює себе, вона добре знає зрадницьку природу буржуазії, вона не злегкодушить і не кине своєї упертої, терплячої витриманої роботи над класовим вихованням пролетаріату навіть в найгірші будні буржуазно-конституційного «шипівського»¹⁾ благоденства, (т. VI «Дві тактики соціал-дем. в демократичній революції», 336—337).

Думка Ленінова про можливість єдиного реакційного фронту справді збулася. Царський уряд веде політику загравання на селі з куркулями, а місті—з буржуазією. Дійсно, справа кінчається «викиднем», країну

¹⁾ Шипов Д. Н.—буржуазний політик, землець, обстоював т. зв. «мирне обно-влення» громадського устрою.

Це справді план революційної облоги старої дворянсько-поміщицької фортеці,—це план, що увиходить у найнижчі шари трудящих і стає народнім планом. Все, що буде дезорганізувати такий рух і намагатись використати його в своїх особистих цілях, буде нещадно соціал-демократією відкинено. Ця війна, як і війна взагалі, є мистецтвом. Ленін вимагає, щоби до нього й підходили у відповідний спосіб. Він залишається великого розміру художником—не просто майстром—революції і в своїй оцінці Московського збройного повстання, коли пише:

— Грудень ствердив наочно ще одну тезу Марксову, глибоку, але забуту опортуністами, що повстання є мистецтво та що головне правило цього мистецтва—шалено-сміливий, безповоротно рішучий наступ... Ми мало навчалися самі й мало навчали маси цьому мистецтву, цьому правилу наступати, не зважаючи ні на що... Не пасивність ми повинні проповідувати, не закликати до «очікування», коли «перейде» військо,—ні, ми повинні бити на сполох, закликаючи до необхідності сміливого наступу й нападу зі зброєю в руках, до необхідності винищення старих та до найрішучої боротьби за військо, що вагається (там-же, 51).

Ленін дав зразок пролетарської тактики й стратегії, як ніхто до нього. Та й не дивно. Крім Дантонівської «сміливості» він ще орудував Марксівським умінням розглянути природу класів, обрати слушний момент, а це головне.

7. Перспективи поразки революції 1905-6 рр.

Грудневе повстання було найвищою точкою піднесення революційного руху першої революції. Початок 1906 р. приносить з собою де-яке згасання революційної хвилі.

Ленін передбачав на заздалегідь,—він ніколи не кидав реального гунту. Будучи революціонером-«мрійником», що марив про перетворення бурж.-дем. революції в соціалістичну, він завжди залишався реальним політиком, як ніхто інший. Як марксист-діалектик, що спостерігав весь процес революції в цілому, в усіх його деталях, як пролетарський політик, що добре знається на класових інтересах різних шарів і класів революції 1905—06 рр., він заздалегідь ясным оком передбачав, куди, в який бік зможе піти розвиток революції.

—Може статися, що у революції не вистарчить сил для рішучої перемоги. Що тоді?—О, тоді царат змовиться з буржуазією, утворить єдиний фронт реакції—відповідав Ілліч.

—Тоді справа кінчиться куцою конституцією, ато навіть пародією на неї. Це буде також «буржуазна революція», але викидень, недоносок, шквуч. Соціал-демократія не обдурює себе, вона добре знає зрадницьку природу буржуазії, вона не злегкодушить і не кине своєї упертої, терплячої витриманої роботи над класовим вихованням пролетаріату навіть найсіріші будні буржуазно-конституційного «шипівського»¹⁾ благоденств, (т. VI «Дві тактики соціал-дем. в демократичній революції», 336—337).

Думка Ленінова про можливість єдиного реакційного фронту справді збулася. Царський уряд веде політику загравання на селі з куркулями, місті—з буржуазією. Дійсно, справа кінчається «викиднем», країну

¹⁾ Шипов Д. Н.—буржуазний політик, земець, обстоював т. зв. «мирне обновилення» громадського устрою.

«дарують» куценьку конституцію. Спочатку провадиться гра в Державну Думу, потім розгони I та II Думи, потім—державний «переворот» 3 червня—3 червнева монархія розпочинає добу одвертої реакції. Хіт подій доводить, хто був правий—чи меншовики з їхньою орієнтацією на ліберальну буржуазію, чи більшовики з лінією на політичну спілку пролетаріату з селянством.

Але поразка революції не знімає з черги дня питань, революцією поставлених.—Завдання, поставлені перед російською революцією ходом історії та об'єктивним станом широких мас, не розв'язані. Елементи нової загально-політичної кризи не тільки не усунено, а, навпаки, вони ще дужче поглибилися і поширилися. Наближення цієї кризи поставить знову пролетаріат на чолі загально-народного руху. До цієї ролі Р.С.Д.Р. повинна готуватись. І на ґрунті, задобреному подіями 1905 й послідуємих років, посів дасть вдсятеро кращий урожай. Коли за партією в де-кіль тисяч передовиків з робітничої класи повстав в кінці 1905 р. мільйон пролетарів, то тепер наша партія, яка нараховує десятки тисяч досвідчених у революції робітників соц.-демократів, що близько самою боротьбою зв'язала себе з масою, поведе за собою десяток мільйонів і подолає ворога,—писав Ленін у жовтні 1907 р. (т. VIII «Революція та контр-революція»,—493).

Революція продовжуватиме свій розвиток. Поразка безсумнівна, але тимчасова. Не аби-як довго доведеться чекати нової хвилі,—і вона прийде значно могутніша, організованіша та спиратиметься на ширші маси. Прийдуть нові, великі класові бої, до яких більшовицька партія готує маси. Довга, уперта, морочлива робота. Але прийде революція—вона перемаже, прочистить шлях для вільної боротьби за соціалізм, утворить умови для організації трудящих мас. До того часу селянська маса стане свідомою своїх інтересів і політично-активнішою. Прийдешня революція відбудеться під прапорами дійсної спілки робітника й селянина—так говорив Ілліч в добу після поразки революції 1905 - 7 рр.

—Чи витримає-ж пролетаріат той іспит? Чи донесе-ж він міць свою до тої нової революційної заграви? Чи не розгубить своїх соціалістичних домагань, чи не спопелить свого революційного боевизму?—Багато хто з тривогою в серці ставив собі те питання.

—Витримає, донесе, стане ще загартованішим, ще могутнішим. На поразках навчаємося—відповідав їм Ілліч.

VIII. ЛЕНІН В ДОБУ РЕАКЦІЇ

Поразка революції перевірила різні шари нашої партії. Розквіт революції притяг до партії багато інтелігенції, яка на другий день після поразки революції, коли партії разом з робітничою класою стало тяжко, покинула партію, дезертирувала з неї. Між соц.-демократією взагалі разом зі зрадою та провокацією махровим цвітом розцвітає так зване ліквідаторство. Ці люди, що пішли на послуги «3-червневій монархії», говорили, що партії—революційної, більшовицької партії—не треба. Всю роботу партії мусить пристосовувати до тих легальних можливостей, що їх давав царизм. Підпільний апарат партії слід ліквідувати, щоб-то знищити. Шириться ідея «безпартійного робітничого з'їзду», що мусив собою замінити бо

робітничу партію. Меншовицьке ліквідаторство ховало робітничу революційну партію, не заглянувши попередю до робітничого календарю. Починається одночасно й перегляд («ревізія») теоретичних основ марксизму. Зрадникам і ренегатам пролетарської партії треба було підвести під свою угодовницьку практику якийсь «теоретичний ґрунт «від Марксу». На небосхилі марксистсько-робітничої партії збиралися хмари.

В таких умовах зрозуміло, що суперечки по організаційних питаннях були в дійсності суперечками про тактику й програм партії. До речі—ті ж інші погляди на організаційне будівництво партії—в той час особливо походили з різної оцінки характеру класів та наслідків революції. Справді,—«ліквідаторство» й інші течії в своїх твердженнях про характер партійної організації виходили з оцінки моменту, як рішучої поразки революції й початку довготривалої доби легальної роботи, цеб-то ставали до органічної роботи в установах «3-червневої монархії», ставали на бік контр-революції.

Ленін відіграє тоді рішачу роль в житті нашої партії,—оскільки-ж наша партія була партією прийдешньої революції—то і в долі революції. Він дає тактичну «лінію», розраховану на те, щоби, зберігаючи таємний апарат партії (цеб-то, ведучи підпільну роботу по підготуванню нової революції) не розривати близького зв'язку з робітничою масою, цією армією майбутньої більшовицької революції. Гасло Ленінове того часу є—сполучення нелегальної роботи з використанням так званих «легальних можливостей». Инакше більшовицька партія мусіла зберегти зв'язок з масами, аби забезпечити себе від «бланкізму», від перетворення в «купку змовців». Навіть в Думський «свинюшник» треба йти, аби лишень через Думську трибуну партія стала відома масам, зв'язалася з ними спільною боротьбою з пануючими класами і зуміла цей зв'язок перетворити в слухний час в якусь широку політичну дію—так стояло питання про організацію сил революції в ту добу для Леніна.

Ми відсилаємо читача до прекрасної Ленінової характеристики доби реакції (1907—1910) та доби підйому (1910—1914), яку він дає в своїй книжечці «Дитяча хвороба комунізму» (т. XVII, 121—122). Коротенько лише підкреслимо, що за добу реакції Ленін стає одним з тих незрівнянних критиків і ватажків, хто допоміг партії вийти з-під огню реакції як переможців.

Раніш партія брала науку, як саме наступать.—Тепер треба зрозуміти, що до цієї науки необхідно додати науку, як правильно відступити—говорить Ленін в тій брошурі. І тов. Ленін дійсно вивів партію з небезпеки. Партія відступила на позиції підготування нової революції. Через ущелини й нетри ліквідаторства та зради він виводить партію на широкий шлях, зв'язує її з масами. Гребіть «проти течії», проти каламутної води угодовництва й соціал-шовінізму, хоч-би залишитись на де-який час маленькою купкою. Краще удвох зате з робітничою класою, ніж великою організацією та продавши робітничі інтереси, зрадивши пролетаріату—заповіти Ілліча, що їх він давав у добу реакції та зростання небезпечної імперіалістичної війни.

Напередодні війни партія на чолі з Леніном зв'язується з революційним рухом, шириться партійна преса, ім'я Леніна стає добре відомим пролетаріатові.

IX. ОБЕРНЕННЯ ВІЙНИ ІМПЕРІАЛІСТИЧНОЇ У ВІЙНУ ГОРОЖАНСЬКУ

З часу світової імперіалістичної війни ленінізм виходить за російські межі й набуває характеру всесвітнього.

Т. Ленін передбачав небезпеку її виникнення. Ще на Штутгартському конгресі 1907 р. він разом з Розою Люксембург обстоює необхідність в разі вибухне війна, обернути її в війну горожанську, війну пролетаріату проти буржуазії. І коли виникла імперіалістична війна, він відразу стає на боєві позиції що-до неї.

Епоха імперіалізму, що приводить до імперіалістичних війн—на Ленінову думку—є епохою соціальної революції.

Справді—що таке імперіалізм?

— Імперіалізм—каже Ленін—є особня історична стадія капіталізму. Особливість ця така: імперіалізм є 1) монополістичний капіталізм; 2) паразитичний або гниучий капіталізм; 3) конаючий капіталізм («Імперіалізм і розкіл соціалізму»—із збірника «Проти течії»—529).

В чому монополістичність цієї стадії капіталізму? Вона виявляється в 5 головних рисах. І т. Ленін нараховує: картелі—синдикати—трести, що стають замість вільної конкуренції на ринкові монополістами; монопольний стан великих банків; захоплення джерел сировини трестами й фінансовою олігархією; розпочався розподіл світу (економічний) між міжнародними картелями; закінчився розподіл світу територіальний (колонії).

В чому-ж паразитизм, загнивання капіталізму в його імперіалістичній стадії? — Це виявляється—каже Ілліч в тій же статті—перш усього в тенденції до загнивання, яка характеризує всяку монополію за приватної власності на засоби продукції.... По-друге, загнивання капіталізму виявляється в утворенні величезного шару рант'є, капіталістів, що живуть з «стрижки купонів»... Третє—вивіз капіталу є паразитизм подвійний. Четверте—«фінансовий капітал іде до панування, а не до волі». Політична реакція по всій лінії—властивість імперіалізму. П'яте—визиск пригнічення націй, неподільно сполучений з анексіями, і особливо визиск колоніальною жменькою «великих держав» все дужче обертає «цивілізований» світ у паразита на тілі сотень мільйонів нецивілізованих народів (там-же, 529—530).

Але імперіалізм, крім того, є ще й «конаючий капіталізм», останній його етап, переходовий до соціалізму.

— Монополія, яка виростає з капіталізму, є уже конання капіталізму, початок його переходу в соціалізм. Велетенське усупільнення при імперіалізмі значить те-ж саме (530).

Ми розглянули це розуміння імперіалізму тов. Леніним: воно дає лише правильне розуміння характеру війни та її походження, а до того вже й рішуче указує певний напрям історичному розвитку, самий перехід до соціалізму ставить практичним гаслом. Імперіалістична війна утворює економічні передумови для переходу до соціалізму.

На передодні лютневої революції Ленін писав:

— Оскільки визріло сучасне суспільство для переходу до соціалізму, це довела власне війна, коли напруження народніх сил змусило перейти до регулювання з одного центру всього господарчого життя по-над сотні мільйонів людей. Коли це можливо під керуванням купців-юнкерів-дворянчиків в інтересах жменьки фінансових тузів, то це напевне можливо під керуванням свідомими

робітників в інтересах $\frac{9}{10}$ населення змороного голодом і війною ¹⁾ («Поворотка в світовій політиці», з «Проти течії»; 396—курсив наш).

Ще за імперіалістичної війни Ілліч ставив питання ясно. Суспільство з своїй економічній організації за часи війни ступило на вищий щабель. Економічні умови для переходу до соціалізму є: їх утворила, викликала до життя імперіалістична війна. Слово за готовністю робітничих мас до повстання, за волею до перемоги. Але імперіалістична війна допомогла й тут: вона, зрештою, сприяє зросту класової свідомості пролетаріату, зриває делену з соціал-шовіністів, викриває їхнє прислужництво імперіалізмові, навчає трудящі маси на самих життєвих прикладах, хто друг, хто ворог і цим самим загострює революційну ситуацію.

В чому-ж—на думку Ленінову—полягає та революційна ситуація? Імперіалістична війна—в основному—заклала можливість все нових і нових конфліктів; загострює, поглиблює безодню між пануючими й працюючими класами й підвищує активність мас, підносить активність мас і за допомогою військового апарату зорганізовує, дисциплінує їх, навчаючи воювати зброєю. В масах росте свідомість своєї сили, рішучість боротьби з капіталізмом.

Побороти війну можна лише шляхом революції—така основна думка тов. Леніна. Він рішуче відмежовується від солоденьких пацифістських ідей про розброєння і т. инш. Не розброєння мас робітників і селян (війська), а озброєння їх проти пануючих класів—ось про віщо писав і говорив тов. Ленін, коли велетенська більшість соціалістів чадила від патріотизму.

— Війна не випадковість, не «гріх»... а неминуха ступінь капіталізму, скільки-ж законна форма капіталістичного життя, як і мир... Відмовлятися від військової служби, страйкувати проти війни і т. инш. є звичайнісіньке глупство, мізерна й ляклива мрія про беззбройну боротьбу з озброєною буржуазією, зітхання про знищення капіталізму без шаленої горожанської війни або низки війн.... Геть попівсько-сентиментальні й дурні зітхання про «мир, не зважаючи ні на що». Піднесемо стяг горожанської війни!.. («Становище і завдання соціалістичного Інтернаціоналу»—з «Проти течії»; 6—7; курсив наш).

Кидаючи гасла горожанської війни, тов. Ленін мусив, звичайно, прийти до боротьби з соціал-патріотизмом другого Інтернаціоналу.

Ватажки другого Інтернаціоналу намагалися «від Маркса» довести свою правоту, виправдати своє ренегатство. Для них війна 1914—1918 р.р. була війною національно-революційною, визвольною. Те, що було ознакою початково-капіталістичної доби, збиті з соціалістичних позицій засіди II Інтернаціоналу переносили на добу імперіалізму. Во ім'я «демократії», «справедливості і т. инш. «політики» II Інтернаціоналу санкціонують грабіжницьку війну, голосують за військові кредити, за нові нові витрати на імперіалістичну політику бурж.-капіталістичних «батьківщин». «Соціалізм», «пролетаріат», «класова боротьба»—то пісня давно

¹⁾ Підкреслене нами місце нагадує ту-ж саму думку Ленінову, висловлену ним місяць до Жовтневої революції («Чи утримають більшовики державну владу»—IV, ч. II; 236).

минулого, то «юнацький гріх» соц.-демократії. На прапорах другого Інтернаціоналу нові гасла: «замирення класів», «горожанський мир» (знаменитий своєю ганебністю «Burgfrieden»).

І 1914 р. т. Ленін сміливо кидає:

— II Інтернаціонал умер—його переміг опортунізм. Геть опортунізм і хай живе позбавлений не тільки від «перекидьків», а й від опортунізму III Інтернаціонал.

...—III Інтернаціонал має організувати сили пролетаріату для революційного натиску на капіталістичні уряди, для горожанської війни проти буржуазії всіх країн за політичну владу, за перемогу соціалізму» (там же—7; курсив наш).

Цю-ж думку т. Ленін висловлює й в інших статтях своїх (див. «Мертвий шовінізм та живий соціалізм») і відразу-ж стає до закладання нового, III Інтернаціоналу: в межах II Інтернаціоналу він утворює «ком'ячейку» будучого Комуністичного Інтернаціоналу. Спочатку Цімервальд, а потім і Кінталь організаційно зміцнюють ідею нового Інтернаціоналу—тодішня група «лівих» на чолі з Леніним фактично розпочинає будівництво Комінтерну.

Більшовизм-ленінізм стає дійсно-світовим явищем,—він виходить певною ходою на світовий кін.

Але, поставивши своїм завданням обернення імперіалістичної війни в горожанську для захоплення влади, більшовизм повинен був подбати про те, яким же знаряддям, в який спосіб тії цілі досягти. І тов. Ленін стає тактиком і стратегом класової боротьби робітників усього світу. Військова наука революції йому була добре відома. Не дарма пройшли для нього збройне повстання 1905 р., масовий терор 1906 р. і т. ин. В нових умовах Ілліч творить і нові форми боротьби: не в кабінетний спосіб, а з життя, з масового пролетарського руху він обирає зброю й тактику дня. Тов. Ленін ставить на чергу дня питання про утворення єдиної централізованої революційної організації.

— Візьмім сучасне військо—писав він 1915 р.—От один з гарних зразків організації. І гарна лише ця організація лише через те, що вона гнучка, вміючи одночасно давати мільйонам людей єдину волю («Кремль Інтернаціоналу», зб. «Проти течії»—171).

— Сьогодні ці мільйони сидять дома, завтра—мобілізація, й вони вийдуть на фронті і т. д. і т. ин. Найкраща організація та, що живе однією думкою, однією волею, що способи й методи боротьби виводить з конкретних обставин. Те-ж саме і що-до боротьби пролетаріату проти буржуазії. Сьогодні немає революційної ситуації і ти вмієш використати для організації мас виборчий бюлетень, завтра тобі відняли виборче право, дали твоїх рук рушницю, ти бери її сміливо, не бійся боротьби з своїми довічними ворогами,—«на світі ще дуже багато зосталось такого, що слід винищити вогнем і залізом для визволення робітничої класи, й коли в масах росте злість і одчай, коли маєш революційну ситуацію, будь готовим утворити нові організації і прикласти до діла такі корисні знаряддя смерті й руйнівництва проти свого уряду й своєї буржуазії» (там-же, 171; курсив наш).

— Використати ту зброю, те військо, що його організувала буржуазія для захисту своїх класових інтересів в інтересах пролетарської революції нічого не вигадуючи з голови—невгаючи повторює т. Ленін.

Готуючись до неминучої прийдешньої революції, він провіщав при тому й той шлях та напрямок, в якому піде розвиток її, які соціальні шари будуть відігравати в ній ролі.

В своїй статті «Підсумки дискусії про самовизначення» Ленін каже:

— Соціалістична революція в Європі не може бути нічим іншим, як вибухом масової боротьби всіх і всяких пригнічених і незадоволених. Частки дрібної буржуазії і відсталих робітників неминуче прийматимуть в ній участь—без такої участі неможлива масова боротьба, неможлива ніяка революція—і так само неминуче будуть заносити у рух свої заботи, свої реакційні фантазії, свої помилки й слабості. Але об'єктивно будуть нападати на капітал, і свідомий авангард революції, переловий пролетаріят... зможе об'єднати й навести її, куди слід, здобути владу, здобути банки, експропріювати ненависні всім трести та здійснить інші диктаторські способи, які в цілому дають скинення буржуазії й перемогу соціалізму, котра (перемога) далеко не відразу «позбавиться дрібно-буржуазних шлаків» (зб. «Проти течії»—425—426: курсив Леніновий).

Ми вважали за необхідне привести це місце з статті т. Леніна, бо в ній він геніально передбачав той шлях, яким пішла одна з країн тої «Європи», про яку писав т. Ленін.

Прийдешня революція покличе до політичної активності величезні маси дрібної буржуазії і відсталих робітників, які накладатимуть свій відбиток і на весь хід соціалізму. Однак пролетаріят використає ці шари в інтересах соціалізму. Він експропріює банкірів, відбере фабрики й заводи у буржуазії, візьме до рук своїх владу й установить диктатуру. А далі... далі перед ним повстане завдання—будувати соціалізм, що «далеко не відразу позбавиться дрібно-буржуазних шлаків».

Та це-ж точнісінька фотографія нашої революції. І активність др. буржуазних мас і диктатура пролетаріату і—що особливо вражає—так це ті «дрібно-буржуазні шлаки», що в часи горожанської війни вибухали бандитсько-куркульськими повстаннями, а сьогодні—за доби господарчого будівництва—напирають на нас розпорошеним, дрібним, індивідуальним господарством.